

**Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет**

Кафедра цивільного права і процесу

ГРИЦЮК Марина Анатоліївна

**ОХОРОНА ОСОБИСТОГО ЖИТТЯ ЛЮДИНИ:
ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ**

Спеціальність 7.0601101 – Правознавство

Дипломна робота за освітньо-кваліфікаційним рівнем «спеціаліст»

**Студентка групи ПРЦзс-53
М. А. Грицюк**

Науковий керівник:
к.ю.н.,
І. Р. Калаур

**Дипломна робота допущена
до захисту
«_____» _____ 2012р.**

**Завідувач кафедри цивільного
права і процесу
к.ю.н.
В.М. Слома _____**

ТЕРНОПІЛЬ–2012

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ОСОБИСТЕ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ ЯК ОБ'ЄКТУ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ	7
1.1. Доктринальні підходи до розуміння поняття «особисте життя» людини.....	7
1.2. Інститут охорони особистого життя людини у сучасному цивільному праві України.....	18
Висновки до Розділу 1.....	28
РОЗДІЛ 2. ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА, СПРЯМОВАНІ НА ОХОРОНУ ОКРЕМИХ ПРОЯВІВ ОСОБИСТОГО ЖИТТЯ	30
2.1. Право на індивідуальність.....	30
2.2. Право на власне зображення.....	37
2.3. Право на особисті папери.....	42
2.4. Право на таємницю кореспонденції.....	49
2.5. Право на недоторканність житла.....	54
Висновки до Розділу 2.....	61
РОЗДІЛ 3. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ОСОБИСТОГО ЖИТТЯ ЛЮДИНИ	63
3.1. Суб'єкти цивільно-правового захисту особистого життя.....	63
3.2. Форми і способи охорони особистого життя.....	72
Висновки до Розділу 3.....	83
ВИСНОВКИ	85
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	

ВСТУП

Актуальність теми. Право на життя є фундаментальним правом людини, існування якого обумовлене самим її буттям. Доводом цього є ст. 27 Конституції України, де проголошено, що «кожна людина має невід’ємне право на життя. Обов’язок держави – захищати життя людини». Через те одним із пріоритетних напрямів розвитку українського законодавства сьогодні є регулювання, охорона та захист права на життя, здоров’я, свободу та особисту недоторканність людини.

Особливу роль у правовій охороні особистого життя відіграють положення чинного Цивільного кодексу України, в яких задекларовано принцип неприпустимості свавільного втручання у сферу особистого життя людини та закріплені особисті немайнові права, що спрямовані на охорону життя людини. Зважаючи на новизну цих норм та недостатність практики їх застосування перед наукою цивільного права постала необхідність науково-теоретичного обґрунтування змісту, обсягу, особливостей здійснення та захисту цих прав, а також їх узгодження з нормами інших актів законодавства.

Проблема цивільно-правової охорони особистого життя не є новою для юридичної науки, однак сучасні її дослідження проводилися лише щодо окремих її аспектів, зокрема, таємниці особистого життя, або ширше – в контексті загального дослідження особистих немайнових прав і компенсації моральної шкоди, завданої їх порушенням. Слід також зауважити, що окремі комплексні дослідження з проблем цивільно-правової охорони особистого життя проводилися ще у 2004 році. Наведені вище обставини обумовили вибір теми дипломної роботи та свідчать про її актуальність.

Мета і завдання роботи. Метою написання дипломної роботи є науково-теоретичний аналіз сучасного стану проблем цивільно-правової охорони особистого життя людини й розробка на цій основі пропозицій по внесенню змін і доповнень до цивільного законодавства України.

Для досягнення зазначеної мети у дипломній роботі були поставлені наступні завдання:

- розглянути доктринальні підходи до розуміння поняття «особисте життя» людини;
- проаналізувати цивільно-правові норми, що регулюють відносини, пов'язані з особистим життям;
- розглянути сутність і зміст особистих немайнових прав, спрямованих на охорону окремих проявів особистого життя;
- з'ясувати суб'єктний склад цивільно-правового захисту особистого життя;
- визначити форми і способи цивільно-правового захисту особистого життя від неправомірних втручань;
- розробити пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства в галузі охорони особистого життя людини.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають з приводу цивільно-правової охорони особистого життя людини.

Предметом дослідження є засади цивільно-правового регулювання, нормативно-правові акти, практика їх застосування, доктрини, теорії і наукові позиції, судова практика з питань цивільно-правової охорони особистого життя людини.

Методологічну основу дослідження становлять сукупність методів та прийомів наукового пізнання. Зокрема, при написанні роботи було використано такі методи дослідження як діалектичний, порівняльно-правовий, формально-логічний, системно-структурний та інші методи.

Так, діалектичний метод дозволив при дослідженні використовувати окремі парні категорії діалектики (форма і зміст, суть і явище, структура та елемент, причина й наслідок тощо). Застосування формально-логічного методу дозволило провести логічний, граматичний і морфологічний аналіз чинних правових норм, зокрема, новел Цивільного й Сімейного кодексів України, що закріплюють заходи охорони особистого життя. Застосовувався

також порівняльний метод, що дозволив виявити спільну для більшості розвинутих країн світового співтовариства тенденцію до закріплення в приватному праві норм, спрямованих на охорону особистого життя. У дипломній роботі порівнювалися норми національного законодавства з нормами законодавства РФ, канадської провінції Квебек, Франції, правом Великобританії, США та інших країн, а також із нормами європейського й міжнародного гуманітарного права. У роботі були використані також метод системного підходу і системно-структурний метод, спираючись на які, інститут охорони особистого життя розглядався водночас як складна структура і як складова системи цивільного права.

Ступінь дослідження теми. Теоретичним підґрунтям для дослідження проблеми цивільно-правової охорони особистого життя стали наукові праці: С.С. Алексеєва, І.А. Бірюкова, В.С. Гопанчука, О.В. Дзери, Н.Д. Єгорова, В.А. Жакенова, О.М. Ерделевського, Л.О. Корчевної, О.В. Кохановської, Л.О. Красавчикової, Л.В. Красицької, В.А. Кройтора, М.С. Малєїна, М.М. Малєїної, В.П. Паліюка, О.О. Підопригори, Г.Б. Романовського, З.В. Ромовської, С.О. Сліпченка, І.В. Спасибо-Фатєєвої, Р.О. Стефанчука, В.Л. Суховерхого, Н.В. Устименко, К.А. Флейшиц, Є.О. Харитоновна, Ю.С. Червоного, С.І. Чорнооченко, Я.М. Шевченко, Р.Б. Шишки, М.Й. Штефана та ін.

Наукова новизна одержаних результатів визначається насамперед тим, що виконана наукова робота є одним із досліджень проблем цивільно-правової охорони особистого життя людини.

У результаті проведеного дослідження сформульовано нові наукові положення й висновки, зокрема:

– визначено основні властивості особистого життя: особисте життя є особистим немайновим благом, що гарантується кожній людині; його зміст визначає сама людина на основі соціальних детермінант; особисте життя регулюється людиною на власний розсуд; воно включає в себе різноманітні прояви, які не мають публічного значення; право не регулює відносини в

особистому житті, але охороняє його від неправомірних втручань.

– з'ясовано зміст права людини на особисті папери, який складають три правомочності: по-перше, можливість створювати зберігати, використовувати особисті папери і вирішувати їх подальшу долю; по-друге, можливість вимагати дотримання іншими особами режиму конфіденційності особистих паперів; по-третє, можливість вимагати від сторонніх осіб дотримання недоторканності особистих паперів;

– під поняттям «свавільні втручання» в особисте життя людини слід розуміти сторонні, умисні втручання в особисте життя фізичної особи, що вчиняються без дозволу уповноваженої особи або без достатніх правових підстав із заподіянням їй шкоди.

Практичне значення одержаних результатів можна окреслити трьома головними аспектами:

– результати дипломної роботи сприятимуть подальшому дослідженню проблем цивільно-правової охорони особистого життя людини;

– матеріали дипломної роботи можуть бути використані при підготовці методичних та дидактичних матеріалів при викладанні курсів «Цивільне право України», «Сімейне право України»;

– наукові рекомендації можуть бути корисними для вдосконалення чинного законодавства, правозастосовчої практики.

Структура і обсяг дипломної роботи. Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків, переліку використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 95 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ОСОБИСТЕ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ ЯК ОБ'ЄКТУ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

1.1. Доктринальні підходи до розуміння поняття «особисте життя» людини

Особисте життя людини є багатогранним явищем, що тісно пов'язане з правом. В правовому полі воно постає в якості об'єкту права (правовідносин, суб'єктивних прав), тобто особисте життя є благом, щодо якого виникають правові відносини. При цьому сучасне законодавство України не регулює цю сферу життя людини, а відтак можна стверджувати, що правовими відносинами є відносини не в сфері особистого життя, а ті, що складаються з приводу особистого життя, переважна більшість яких мають охоронний характер.

Значна частина таких відносин регулюються цивільним правом, норми якого найбільш наближені до повсякденного здійснення кожною людиною свободи поведінки в особистому житті. З огляду на це можна стверджувати, що особисте життя в цивільному праві є об'єктом цивільно-правової охорони.

У законодавстві України на позначення сфери приватної життєдіяльності людини переважно застосовується словосполучення «особисте життя» (ст. 32 Конституції України, ст.ст. 3, 301-303, 306 ЦК України, ч. 4 ст. 7 СК України, ст.ст. 37, 47 Закону України «Про інформацію» та ін.). Водночас у науковій, публіцистичній літературі і законодавстві вживається й інший термін – «приватне життя», зокрема, в тексті офіційного перекладу на українську мову Конвенції про захист прав людини та основних свобод [4] (Рим, 4.11.1950) та в назві ст.182 Кримінального кодексу України [5].

У юридичній літературі ці терміни розглядаються як синоніми [6, 153]. Це підтверджується філологічним аналізом слів «приватний» і «особистий». «Особистий» означає той, що безпосередньо стосується якої-небудь особи, пов'язаний з нею; виражає особливості, нахили і т. ін. якої-небудь особи; властивий окремій особі, характерний для неї. «Приватний» – такий, що належить окремій особі, не державний, не суспільний; який стосується окремої особи; не пов'язаний зі службовою або суспільною діяльністю [7, 685].

Таким чином, терміни «особисте життя» і «приватне життя» у науковій літературі і законодавстві використовуються, зазвичай, як рівноцінні і вказують на одне й те саме поняття. Однак в літературі висловлювалася й інша позиція. Так, на думку, О.О. Кулініч поняття приватного життя є ширшим за змістом, оскільки в нього входить також поняття сімейного життя. Проте цим автором не заперечується й те, що сімейне життя можна розглядати як різновид особистого життя [8, 105].

Якщо ж все ж таки розглядати терміни «особисте життя» і «приватне життя» як синоніми, а саме такої думки притримується автор цієї роботи, то виникає проблема уніфікації текстів нормативно-правових актів, вирішення якої передбачає вживання лише одного з названих вище термінів. Історично в Україні склалося, що законодавець надає перевагу терміну «особисте життя». Для порівняння, у Конституції, ЦК та інших законодавчих актах Російської Федерації переважно застосовується термін «частная жизнь», що в перекладі українською означає «приватне життя».

З цього приводу необхідно звернути увагу на зміст ст. 271 ЦК України. За цією статтею, «зміст особистого немайнового права становить можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя».

Не можна не відзначити, що вітчизняними науковцями доведено некоректність визначення змісту особистих немайнових прав, закріпленого в ст. 271 ЦК України. Як правильно відзначає О.О. Первомайський, ст. 271 ЦК

України фактично формулює визначення особистих немайнових прав, однак при цьому згідно з назвою цієї статті вона присвячена розкриттю змісту цих прав [9, 70].

Ми приєднаємося до висновку Р.О. Стефанчука, що під змістом особистого немайнового права потрібно розуміти сукупність правомочностей особи-носія, які включають в себе як позитивний аспект (можливість юридично визнаватись володільцем відповідного особистого немайнового блага (благообладання) та використовувати його (благовикористання), в межах, що передбачені законом, не суперечать призначенню цього блага, а також спрямовані на задоволення інтересів особи-носія), так і низку негативних правомочностей (вимагати усіх інших учасників правовідносин не порушувати дане право), в тому числі правомочність захисту. Такий висновок породжує необхідність внесення відповідних змін в ст. 271 ЦК України [10, 143].

Що ж слід розуміти під особистим (приватним) життям? У юридичній літературі існує велике розмаїття поглядів на сутність особистого життя, більшість з яких є спробами визначення соціологічного аспекту цього поняття. Так, В. Л. Суховерхий визначає сферу особистого життя як коло відносин і вчинків особи, спрямованих на задоволення індивідуальних потреб способами і засобами, що не мають соціального значення [11, 11]. З. В. Ромовська під особистим життям розуміє поведінку фізичної особи за межами її роботи, громадської діяльності, навчання [12, 57]. Але, як правильно зазначає Р.К. Рибальченко, таке розмежування є досить умовним, оскільки людина може розцінювати деякі аспекти трудової участі, навчання та інших проявів суспільної діяльності як складові свого особистого життя. Він вважає, що особисте життя – це складна система соціальних відносин, де індивід виступає зі своїм, тільки йому властивим духовним світом, думками, почуттями, переживаннями, надіями і мріями, а основою особистого життя є індивідуальна свобода особистості, яка реалізується у формі певної відокремленості від суспільства [13, 4].

Фахівець у галузі кримінального процесу В.І. Галаган вважає, що особисте життя – це функціонування людини в особливій сфері сімейних, побутових, інтимних стосунків, які не піддаються безпосередньому контролю з боку держави, громадських організацій, окремих осіб; це свобода самотності, роздумів, листування, ведення щоденників та інших записів, контакту з іншими людьми, свобода висловлювань і вчинків за межами службових відносин; це стан обґрунтованої впевненості в тому, що власні таємниці особи не будуть виявлені і розголошені [14, 168]. М.Є. Петросян розглядає приватне життя як фізичну і духовну сферу, що контролюється самою людиною і є вільною від зовнішнього направляючого впливу, у тому числі, від правового регулювання [15, 52]. На аналогічних позиціях стоїть і М.І. Сисоєнко, яка пише: «Приватне життя ... представляє собою життєдіяльність людини в особливій сфері відносин, які не підлягають контролю з боку держави, суспільних організацій, громадян» [16, 493].

Але існують і правові підходи до визначення особистого життя. Так, Н.В. Устименко визначає його як «сукупність особистих немайнових благ, що знаходять своє правове закріплення в особистих немайнових правах, метою яких є забезпечення свободи й незалежності людини визначати за своїм розсудом поведінку в житті, виключаючи будь-яке втручання сторонніх осіб, за винятком випадків, прямо передбачених законодавством» [17, 5].

Науковці-правники визначають сферу особистого життя переважно на основі його співвідношення, порівняння або протиставлення із суспільним життям. Так, Л.О. Красавчикова в своїх дослідженнях вказує на те, що особисте життя пов'язане з суспільним, але не розчиняється в ньому і має свої межі. Використовуючи в якості родового поняття категорію життєдіяльності (життя) людини, вона пише, що для життєдіяльності кожної людини властиві дві взаємопроникаючі сторони, які називають суспільним життям і життям особистим. Ці обидві сторони людського життя тісно між собою пов'язані, і на їх стику є ціла зона явищ, зв'язків і відносин, яку Л.О.

Красавчикова називає контактною. Існування такої зони, на її думку, обумовлено потребою людини в неформальному спілкуванні. Сутність явищ, зв'язків і відносин цієї зони полягає в тому, що в них переплітаються особистісні й соціальні елементи. При цьому перші – ніби виходять за межі інтимного, а другі – певною мірою проникають в особисте [18, 14-17].

Ми в цілому поділяємо дану позицію і вважаємо, що співвідносити особисте і суспільне життя людини необхідно як дві чітко не розділені частини єдиного цілого – життя людини взагалі. При цьому, на нашу думку, чітко розмежувати ці сфери в соціологічному аспекті неможливо, оскільки кожна людина на основі загальноприйнятих стереотипів має своє бачення власного особистого життя і особистого життя інших людей. Отже визначити зміст особистого життя можна лише для певної людини. Кожний має власне бачення особистого життя і це бачення залежить лише від психологічних характеристик конкретної людини та від тих норм і традицій, що існують у тому чи іншому суспільстві у визначений історичний період, тобто зміст особистого життя визначається самою особистістю на основі соціальних детермінант (соціально-економічного ладу суспільства, його соціально-культурної і побутової основи тощо). Тому можна стверджувати, що особисте життя є історичною категорією. Також необхідно враховувати, що особисте життя – це така сфера життєдіяльності людини, в якій вона має максимум свободи, але при цьому особисту свободу і особисте життя не можна ототожнювати, оскільки перше поняття значно ширше за друге.

Відомий вітчизняний науковець М.Й. Штефан наголошує: «Особисте життя – особиста справа громадянина, зміст і форми його визначає він сам» [19, 45]. На думку М.В. Баглая приватне життя складають ті сторони особистого життя людини, які вона в силу своєї свободи не бажає робити надбанням інших [20, 181]. Такий підхід до визначення сутності особистого життя, на нашу думку, можна назвати вольовим. Вольовий підхід до визначення поняття особистого життя сприйняли розробники Цивільного кодексу України, в ст. 301 якого зазначається: «Фізична особа сама визначає

своє особисте життя і можливість ознайомлення з ним інших осіб». У сучасній науці цивільного права України таке формулювання правової норми вважається достатнім і таким, що не потребує детальної регламентації [21, 271-272].

Проте забезпечити ефективність правового механізму охорони особистого життя можна лише тоді, коли межі особистого життя будуть визначені чіткіше. Оскільки, як вже вказувалося вище, за допомогою соціологічної науки це зробити неможливо, ми пропонуємо провести розмежування між особистим і суспільним життям лише для потреб юридичної практики, і таке розмежування нам вбачається можливим за ознакою (елементом) публічності. Ознака публічності притаманна всім тим явищам, обставинам, подіям життя людини, які стосуються інтересів суспільства і охороняються різноманітними його інституціями. Тому, якщо певна обставина хоч і розуміється людиною як прояв її особистого життя, але зачіпає інтереси суспільства (наприклад, сімейна сварка з бійкою або порушення спокою в квартирі багатоквартирного будинку), то вона в юридичному аспекті розглядається як частина суспільного життя, і в такому випадку можливі сторонні втручання в цю сферу.

Подібний підхід вже був запропонований у правовій літературі Р.О. Стефанчуком, який визначає особисте життя, як поведінку особи поза межами виконання будь-яких суспільних обов'язків, тобто життєдіяльність людини в сфері сімейних, побутових, особистих, інтимних та інших стосунків, що звільнені від «тягаря суспільних інтересів» [22, 158]. Проте цей автор не називає обов'язки, які слід вважати суспільними. Не визначає їх також законодавство і юридична наука, а тому, на наш погляд, визначити особисте життя на основі вказаної ознаки (виконання суспільних обов'язків) чітко не можна.

Необхідно мати на увазі, що деякі прояви особистого життя виходять за його межі і стосуються суспільної діяльності (роботи, навчання та інше), тобто мають елемент публічності, але внаслідок їхнього виключного

значення для особистості, тісного зв'язку з нею, переважання в них приватного змісту над публічним, розглядаються законодавцем як частина особистого життя. Так, спілкування між людьми за допомогою кореспонденції може мати як приватний, так і публічний зміст, але зазвичай розрізнити це чітко неможливо, оскільки, наприклад, одна і та сама розмова може одночасно торкатися як особистої, так і суспільної сфер життєдіяльності людини, проте незалежно від змісту підлягає правовій охороні (ст. 31 Конституції України і ст. 306 ЦК України).

На підтвердження цієї тези наводимо висновок, до якого дійшов Європейський Суд з прав людини, розглядаючи поняття приватного життя: «... було б надмірним обмеженням зводити це поняття до «внутрішнього кола», в якому окрема особа могла б жити своїм особистим життям на власний вибір, і повністю виключати з нього зовнішній світ, не охоплений цим колом... Крім того, здається, немає принципових підстав сприймати це розуміння поняття «приватного життя» як таке, що виключає діяльність професійного і ділового характеру, оскільки, зрештою, саме у ході свого трудового життя більшість людей має значну, якщо не найбільшу, можливість розвивати відносини із зовнішнім світом» [23, 294].

Важливим питанням визначення поняття «особисте життя» є встановлення його об'єму, для чого необхідно з'ясувати, які саме сторони, явища, вчинки, події відносини і т.ін. його складають. Виокремленні елементи (складові) особистого життя ми пропонуємо називати його проявами. Відповідно до вищезазначеного вольового підходу визначення сутності особистого життя, людина сама вирішує, які явища, події, обставини і т.ін. вважати своїм особистим життям, хоча щодо окремих аспектів життя людини в суспільстві (і в юридичній науці також), склалася стала думка про їх безумовне віднесення до сфери особистого життя. Сюди належать: особисте спілкування, житло, сімейні відносини, інтимні відносини, дружні відносини, відпочинок тощо.

У спеціальній літературі нема одностайності щодо розуміння проявів

особистого життя. Так, окремі автори лише називають ті явища, відносини, події тощо, які, на їх погляд, відносяться до проявів особистого життя, не проводячи їх групування. Зокрема, І.Л. Петрухін до сфери особистого життя відносить спілкування людей на неформальній основі, сферу сімейного життя, родинні і дружні стосунки, домашній устрій, інтимні та інші особисті відносини, симпатії й антипатії, спосіб життя, захоплення, творчість, сімейний бюджет, розпорядження приватною власністю, стан здоров'я, житло, дії громадян у нотаріальних конторах та кредитно-фінансових установах, листування, телефонні розмови, особисті папери і документи тощо [24, 10-13].

У літературі можна знайти спроби дати узагальнену класифікацію проявів особистого життя. Так, Л.О. Красавчикова розрізняє (хоча і досить умовно) такі сторони особистого життя: суто особистісну (інтимну), побутову, сімейну, майнову, культурну, організаційну, санітарно-гігієнічну, оздоровчу, дозвілля та комунікаційну [18, 15-16]

Г.Б. Романовський пропонує виділяти таку класифікацію сторін особистого життя:

- *коло неформального спілкування* – людина самостійно визначає з ким їй спілкуватись, з ким вона може припинити свої контакти (громадянина не можна примусити товаришувати з певною людиною); в деяких випадках спілкування є вимушеним: з деякими особами суспільство вважає престижним товаришувати (коло "необхідних" знайомств, радянський термін – "потрібні люди"), при цьому охороняється і зовнішня сторона – зв'язки з іншими особами, і її відсутність – небажання спілкуватись, стан усамітнення;

- *вимушені зв'язки*; вони полягають в тому, що в деяких життєвих ситуаціях людина не може не контактувати із зовнішніми суб'єктами, при цьому саме як раз з приводу розкриття елементів свого внутрішнього світу. В цьому випадку інформація, що передається стороннім суб'єктам, так само як і саме спілкування з ними є приватним життям особи. Такі відомості, як правило, охоплюються терміном таємниця (лікарська, адвокатська,

нотаріальна і т.д.);

- *власне внутрішній світ людини*: особисті переживання, думки, переконання, побут, дозвілля, хобі, звички, характер, домашній уклад, симпатії і т.д. Багато дій, які вчиняються особою всередині свого життєвого простору, можуть виглядати для оточуючих дивними. Но саме ці особливості визначають індивідуальність людини, вони багатогранні. Можна привести величезну кількість захоплень: від колекціонування пивних пляшок і сірникових етикеток до найбільш поширених – мисливства і рибальства. Вони можуть перетворюватись в певний життєвий ритуал. Але те, що вчиняється громадянином – це його особливий світ. Більш того, в деяких випадках при обнародуванні цих сторін життя у людини можуть розвиватись т.зв. фобії – відчуття внутрішнього дискомфорту, що ти не такий як всі;

- *сімейні зв'язки*; їх особливість полягає в тому, що близькі родичи найтісніше пов'язані з життєвим простором індивіда; зазвичай внутрішній світ кожного члена сім'ї є скалдовою частиною спільного, сімейного світу. Сюди потрібно віднести відомості про ступені рідства, інтимні відносини, способи виховання дітей, характер спілкування тощо,

- *релігійні переконання*: віросповідання (мусульманське, християнське, буддиське або ін.), атеїстичні переконання [18, 15-16].

На думку О.О.Кулініч, приватне життя як об'єкт правової охорони, містить два блоки: по-перше, це самі реальні факти і відносини, по-друге, інформація про ці факти і відносини. При цьому вона вважає, що приватне життя фізичних осіб – багатобічне і багатоаспектне явище [8, 103-105].

Подібну думку висловив й М.Й. Штефан, який розглядає особисте життя у матеріальному та інформаційному плані. Матеріальними він вважає майнові, моральні, культурні й інші зв'язки, які створюються на основі сімейних, дружніх, інших відносин між людьми в сфері особистого життя, продовження роду, влаштування житла, ведення домашнього господарства, використання вільного часу, участь у культурному житті та ін. Інформаційний бік особистого життя, на його погляд, – це відносини, що

складаються між громадянами, суспільством і державою в зв'язку з неприпустимістю розголошення без згоди громадянина інформації про його особу й особисте життя, а також збирання, збереження і використання інформації про особисте життя громадянина [19, 45].

Отже, на основі вищевикладеного можна стверджувати, що поняття «особисте життя» має величезний об'єм і відповідно до вольового підходу є відносним стосовно кожної людини. Саме тому Європейський Суд з прав людини, розглядаючи справу Даджен проти Північної Ірландії, дійшов висновку про неможливість і недоцільність вичерпного визначення поняття «приватне життя» [23, 294]. На думку І.М. Хужокової не можливо дати вичерпне універсальне визначення поняттю «приватне життя» з огляду на багатоманітність предмета, а логіка нормативного акта виключає його спрямованість на будь-який «окремий випадок» [26, 10-11].

Проте подібні твердження про неможливість визначення вказаного поняття, на наше глибоке переконання, не можуть наразі вважатися достатніми для потреб української юридичної практики, яка ґрунтується на чітких і конкретних нормах законодавства, а це вимагає розроблення юридичною наукою даного поняття та закріплення його в законодавстві. При цьому ми погоджуємось з Р.О. Стефанчуком з приводу безперспективності висвітлення поняття «особисте життя» за рахунок визначення його основних сторін [10, 476].

Розглядаючи особисте життя через призму юридичної науки, необхідно звернути насамперед увагу на те, що сучасне право не регулює відносини, що складаються в особистому житті людини. Як правильно зазначає З.В. Ромовська, закон не може – та й немає у цьому потреби – розписати дії, які особа могла б вчиняти у межах особистого життя [12, 57]. Жодній з галузей права не притаманний такий метод, що дозволив би без шкоди для людської свободи врегулювати відносини у сфері особистого життя. Не є винятком і цивільне право та інші приватноправові галузі. На наш погляд, найбільш повно ці відносини можуть регулюватися лише на розсуд самих їх

учасників, що повністю відповідає вольовому підходу до визначення особистого життя. При цьому кожен прагне не допустити будь-яких втручань в сферу особистого життя та зберегти в таємниці інформацію про своє особисте життя та його окремі сторони.

Як правильно відмічає О.О. Кулініч приватне життя найбільш вразливе до всіляких втручань. Ступінь закритості приватного життя детерміновано наявністю в суспільстві і безпосередньо у свідомості фізичних осіб певних моральних норм, які забороняють певну поведінку та пов'язані з такими формами соціального контролю, як почуття сорому та суспільна думка [8, 103]. По суті, саме це і є тим основним соціально-психологічним фактором, що змушує людину боротися за недоторканність і таємницю свого особистого життя. Однак не лише притаманне кожному почуття сорому формує необхідність охорони особистого життя від сторонніх втручань, а інша характерна людська риса – мати щось особисте, притаманне тільки тобі або невеликому колу осіб, і до якого не повинен торкатися (ні в прямому, ні в переносному значенні) ніхто інший.

Суспільство і держава виключають пряме втручання у сферу особистого життя, окрім тих випадків, коли суспільні інтереси привілеюють над особистими інтересами окремої людини. Разом з тим суспільство здійснює побічний вплив на особисте життя неправовими регуляторами людських відносин: моральними цінностями, релігійними нормами, системою ідеалів, пріоритетів, відношенням інших членів суспільства до тих чи інших вчинків особи у сфері особистого життя тощо. При цьому в більшості своїх проявів особисте життя людини підпадає під нормативний вплив моралі. Моральні норми не лише регулюють особисте життя, а й здійснюють захисний вплив. Так, розголошення довірених обставин особистого життя іншої людини без її дозволу завжди є аморальним вчинком і тому засуджується суспільством.

Не регулюючи відносини в особистому житті, правові норми забезпечують людині можливість реалізації свободи в особистому житті і створюють юридичні перешкоди для втручань у цю сферу.

Таким чином, на основі аналізу наявних в літературі позицій щодо розуміння особистого життя, розгляду його суті, змісту та зв'язку з правом можна визначити такі основні ознаки особистого життя, які характеризують юридичний аспект його поняття:

- це особлива частина приватної сфери людської життєдіяльності;
- його зміст визначає сама людина на основі соціальних детермінант;
- воно включає в себе різноманітні прояви, які не мають публічного значення;
- особисте життя регулюється людиною на власний розсуд;
- право не регулює відносини в особистому житті, але охороняє його від неправомірних втручань;
- особисте життя є особистим немайновим благом, що гарантується кожній людині.

Названі ознаки дозволяють сформулювати наступне визначення поняття «особисте життя» в юридичному розумінні: особисте життя - це особлива частина приватної сфери людської життєдіяльності, яка полягає в різноманітних відносинах, стосунках, явищах, подіях і т.ін., що не мають публічного значення, визначається і регулюється самою особою на основі соціальних умов, гарантується та охороняється правом від неправомірних втручань.

1.2. Інститут охорони особистого життя людини у сучасному цивільному праві України

Нині в українському законодавстві сформувався значний масив норм, які регламентують питання охорони особистого життя. Сучасне право характеризується високим ступенем інтеграції норм різних галузей права, а це, в свою чергу, зумовлює появу в правовому полі таких явищ як комплексні правові інститути, норми яких мають подібний предмет правового

регулювання, але різний метод, залежно від галузевої належності. Це дає підстави деяким авторам стверджувати про наявність комплексного правового інституту охорони особистого життя, складеного з норм різних галузей права [24, 13].

Норми, що встановлюють правову охорону особистого життя людини, нині є в конституційному, кримінальному, адміністративному, цивільному, сімейному, інформаційному, процесуальних та інших галузях законодавства України. І для того, щоб відрізнити цивільно-правові заходи охорони особистого життя від інших, встановлених іншими галузями законодавства, необхідно їх розглянути, а також визначити їх взаємодію в сфері забезпечення неприпустимості свавільного втручання в особисте життя людини.

Підвалини комплексного інституту охорони особистого життя закладають норми міжнародного і конституційного права. У попередньому підрозділі вже розглядалися норми найважливіших міжнародно-правових актів, що встановлюють підвалини правової охорони приватного життя актами національних законодавств. Їх положення знайшли своє відображення в Конституції України, в ст. 3 якої вказується: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Стверджуючи цінність особистості, держава і право беруть під охорону всі правомірні прояви індивідуальності людини. При цьому цінність особистості пов'язується з її особистими благами, в т.ч. зі сферою особистого життя. Конституція України відповідно до ст.ст. 30-32 наділяє фізичну особу широким спектром суб'єктивних прав і юридичних гарантій, спрямованих на забезпечення недоторканності особистого і сімейного життя, житла, таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Також Конституція України встановлює обмеження інформаційної діяльності з даними про особу та іншою конфіденційною інформацією щодо особистого життя людини (ч. 2 ст. 32). Вказані права, як і інші права та свободи людини, є невідчужуваними

і непорушними (ч. 2 ст. 22), а також відповідно до ст. 55 захищаються судом чи іншими правовими способами. У Конституції України встановлюються також певні обмеження вказаних прав, зокрема, такі обмеження можуть встановлюватися в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 2 ст. 64).

До прийняття ЦК України цивільне законодавство містило лише незначну кількість норм, присвячених безпосередньо охороні особистого життя чи окремих його проявів, проте в ЦК УРСР були закладені передумови для загального регулювання відносин, пов'язаних з особистим життям. Так, у ст. 1 зазначалося, що цей кодекс, у випадках, передбачених законом, регулює особисті немайнові відносини, не пов'язані з майновими, а за ст. 10 – громадяни набували можливості «відповідно до закону ... мати інші майнові та особисті немайнові права». У ст. 4 встановлювалися підстави виникнення цивільних прав та обов'язків, і, зокрема, відзначалося, що вони можуть виникати з дій громадян і організацій, які хоч і не передбачені законом, але в силу загальних начал і змісту цивільного законодавства породжують цивільні права і обов'язки. У ст. 6 закріплювалися заходи захисту цивільних прав, що придатні для застосування і у випадку незаконного втручання в особисте життя. До норм, які встановлювали передумови цивільно-правової охорони особистого життя, необхідно віднести також норми про зобов'язання, які виникають внаслідок заподіяння шкоди (Глава 40 ЦК УРСР).

Науковці в своїх працях неодноразово звертали увагу на те, що такий стан правової охорони особистого життя не може вважатися достатнім, а тому обґрунтовували необхідність включення в ЦК спеціальної норми про охорону особистого життя [17, 6]. Проте, зважаючи на об'ємність поняття особистого життя, множини його проявів, широту цивільно-правових засобів охорони особистого життя та специфіку взаємозв'язку особистого життя і цивільного права, спроба охопити всі аспекти цивільно-правової охорони особистого життя в одній статті ЦК видається нам сумнівною. Тому, на наш погляд, більш виваженою є інша позиція, висловлена Л.О. Красавчиковою, що полягає в закріпленні заходів цивільно-правової охорони особистого

життя в низці норм, які в своїй сукупності становлять спеціальний цивільно-правовий інститут охорони особистого життя [18, 26]. Думка про виділення подібного інституту з дещо іншою назвою «інститут права на недоторканність особистого життя» висловлювалася і іншими науковцями [21, 271], однак вони розглядають його в контексті класифікації особистих немайнових прав як одну з їх груп.

Визначення окремого інституту охорони особистого життя в межах цивільного права має не практичне (законодавче), а насамперед теоретичне значення, оскільки дозволить краще зрозуміти правову природу норм, що його утворюють, та забезпечити правильне їх застосування в юридичній практиці. Це означає, що норми щодо охорони особистого життя не потрібно закріплювати в окремому підрозділі Цивільного кодексу, адже сучасна українська цивілістична доктрина передбачає розміщення положень про особисті немайнові права в одній книзі ЦК. При цьому за домінуючою в цивілістиці класифікацією особистих немайнових прав на ті, що забезпечують природне існування фізичної особи, і ті, що забезпечують соціальне буття, норми щодо особистих немайнових прав розподіляються в двох підрозділах даного розділу з відповідними назвами. Саме такий підхід сприйняв і реалізував у ЦК України законодавець. Тому закономірно постає питання: які існують передумови для виділення в системі цивільного права інституту охорони особистого життя?

Формально є всі необхідні передумови для об'єднання низки цивільно-правових норм, які встановлюють охорону особистого життя, в цивільно-правовий інститут охорони особистого життя. Визначення цього інституту в системі цивільного права дозволить системно дослідити сутність тих правових норм, які його складають, особливості їх правового впливу на суспільні відносини, що складаються з приводу особистого життя, та встановити можливості вдосконалення цивільно-правової охорони особистого життя.

Зміст цивільно-правового інституту охорони особистого життя

утворюють норми цивільного законодавства, в яких закріплюються заходи цивільно-правової охорони особистого життя. Таким чином, цей інститут є об'єктивним вираженням цивільно-правової охорони особистого життя. Його основу закладає норма-принцип неприпустимості свавільного втручання у сферу особистого, який є одним із загальних принципів цивільного законодавства України (ст. 3 ЦК України). Подібний принцип містять майже всі цивільні кодекси, що приймалися останнім часом. Так, у ст. 1 ЦК РФ записано: «Цивільне право базується на визнанні ... неприпустимості свавільного втручання будь-кого в приватні справи ...». У ст. 3 ЦК канадської провінції Квебек вказується, що кожна людина є володільцем особистих прав, серед яких називається право на повагу до приватності. Отже, в новітніх цивільних кодексах світу не лише визнано право людини на особисте життя (приватність), а й воно закріплюється в якості основоположного принципу цивільного законодавства, тому ми вважаємо за доцільне детальніше розглянути цей принцип.

Є.О. Харитонов зробив спробу охарактеризувати принцип неприпустимості свавільного втручання у сферу особистого життя людини. Він пише, що цей принцип «означає вимогу забезпечення свободи особистості, яку інколи іменують «суверенітетом особистості», вкладаючи у це поняття можливість індивіда визначати тип і характер поведінки, своє місце в суспільстві в системі цивільних правовідносин тощо за власним розсудом» [27, 9].

Але таке розуміння цього принципу не дозволяє точно визначити обсяг поняття особистого життя. Враховуючи те, що сучасне громадянське суспільство формується на основі визнання автономного, суверенного статусу людини, і це знаходить свій правовий вираз шляхом втілення ідеї прав людини, сутність принципу неприпустимості свавільного втручання в сферу особистого життя людини, на наш погляд, полягає у визначенні зв'язку між цивільним правом і особистим життям, а саме: по-перше, норми цивільного права не регулюють відносини, що складаються в сфері

особистого життя, а вони регулюються самими їх учасниками, не порушуючи інтересів суспільства і інших осіб; по-друге, цивільне законодавство гарантує кожній фізичній особі можливість не лише мати особисте життя, а й вільно, без сторонніх втручань, визначати його, діяти в цій сфері та захищати її від незаконних посягань.

Окрім принципу неприпустимості свавільного втручання у сферу особистого життя людини, до інституту охорони особистого життя необхідно віднести норми, що закріплюють права, які спрямовані на охорону особистого життя. Ці права входять до великої групи цивільних прав, які останнім часом отримали в цивілістиці назву особистих немайнових прав.

Особисті немайнові права неодноразово ставали предметом наукового дослідження вчених-цивілістів, більшість з яких розглядають їх сукупність як певну правову систему. Системність особистих немайнових прав передбачає наявність в її структурі певних елементів та їх угруповувань, а це вимагає проведення їх класифікації. Аналіз літератури показує, що більшість учених-цивілістів, викладаючи своє бачення системи особистих немайнових прав та їх класифікацію, найчастіше виділяють в окрему групу права, які направлені на охорону особистого життя. При цьому кожен автор дає цій групі прав нову назву: права «на таємницю особистого життя» [24, 15], «на недоторканність особистого життя громадян» [28, 133], «на недоторканність сфери особистого життя та її таємниці» [17, 102], «що забезпечують автономію особистості» [6, 22], які «спрямовані на недоторканність внутрішнього світу особистості і її інтересів» [27, 274], «інститут права громадянина на недоторканність його особистого життя» [21, 271; 28, 405-406], «що забезпечують приватність фізичної особи» [10, 474] тощо.

Така позиція вчених-цивілістів щодо виділення в системі особистих немайнових прав окремої групи прав, що виникають з приводу особистого життя, є ще одним доказом на користь виділення в системі цивільного права інституту охорони особистого життя. При цьому постає питання: які ж норми, що встановлюють особисті немайнові права, відносяться до даного

цивільно-правового інституту? Відповідаючи на це питання, слід передусім встановити суб'єктивні права, що спрямовані на охорону особистого життя.

Стрижнем цивільно-правового інституту охорони особистого життя є ст. 301 ЦК України, яка закріплює право людини на особисте життя. Це право є визначальним і передбачає наявність інших прав, які деталізують його зміст і одночасно виступають його гарантіями.

Традиційно такими правами в літературі вважають право на недоторканність житла, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфних та інших повідомлень (особистого спілкування), право на таємницю усиновлення. Більшість науковців пропонують також у межах правової охорони особистого життя розглядати права на таємницю особистого (інтимного) життя, на адвокатську, лікарську таємницю, таємницю нотаріальних дій, вкладів, на особисті документи, на зображення (недоторканність зовнішнього вигляду), на недоторканність шлюбного союзу і його таємницю, на індивідуальність та ін.

Інколи до таких прав відносять невластиві, на наш погляд, права або навпаки, окремі права, які спрямовані на охорону особистого життя, відносять до інших груп особистих немайнових прав. Так, М.М. Малєїна відносить до групи прав на недоторканність приватного життя право на недоторканність особистої свободи, але право на індивідуальний вигляд відносить до прав, які забезпечують індивідуалізацію особистості [6, 124-136].

Така різноманітність наукових поглядів пояснюється об'ємністю понять особистого життя та його цивільно-правової охорони, нечітким формулюванням положень щодо окремих особистих немайнових прав у чинному законодавстві і триваючим науковим пошуком в межах проблеми особистих немайнових прав.

Встановлюючи серед особистих немайнових прав, закріплених у Книзі другій ЦК України, ті, що спрямовані на охорону особистого життя, ми виходили зі зв'язку їх об'єкта з проявами особистого життя. На основі такого

підходу і враховуючи результати аналізу літературних джерел, ми дійшли висновку, що таку спрямованість, окрім права на особисте життя, мають також право на сімейне життя, на недоторканність житла, на таємницю кореспонденції, на власне зображення, на індивідуальність, на особисті папери.

Але це лише орієнтовний перелік, який включає найважливіші для цивільно-правової охорони особистого життя особисті немайнові права, адже внаслідок об'ємності і різного розуміння людьми цієї сфери своєї життєдіяльності, вичерпно перерахувати всі ті права, які стосуються особистого життя, неможливо. Крім того, необхідно враховувати, що перелік особистих немайнових прав, встановлених законодавством, не є вичерпним (ч. 3 ст. 270 ЦК України), тому можливе розширення інституту охорони особистого життя за рахунок інших особистих немайнових прав, які все ще не знайшли свого визнання з боку законодавця.

Загальними особливостями вказаних вище прав є те, що вони є особистими немайновими, а оскільки окрема група суспільних відносин і адекватних їм правових форм не є якимось ізольованим і замкнутим феноменом, відірваним від інших елементів системи більш високого рівня, то їм притаманні загальні ознаки особистих немайнових прав (нематеріальний характер, тісний зв'язок з особою-носієм, невідчужуваність, нетоварність, абсолютність та інші), їх суб'єктом є виключно фізична особа, а об'єктом виступає особисте життя в цілому або окремі його прояви.

Названим правам відповідають юридичні обов'язки, а оскільки особисті немайнові правовідносини є абсолютними, їм протистоїть обов'язок не конкретної особи, а всіх третіх осіб. Такий обов'язок пов'язаний переважно не з вчиненням позитивних дій, а з утриманням від здійснення дій, що порушують ці права.

Цивільні права, що входять до інституту охорони особистого життя, як і будь-які інші суб'єктивні цивільні права, не можуть бути усунені від обмежень і порушень, які можливі у формі різноманітних втручань в

особисте життя людини. Суспільство в окремих виключних випадках допускає стороннє втручання в особисте життя своїх членів проти їх волі, але неправомірні проникнення в сферу особистого життя засуджує і карає за допомогою правових заходів.

Тому до складу цивільно-правового інституту охорони особистого життя необхідно віднести також норми, в яких закріплюються заходи обмежень і захисту вищеназваних прав.

Обмеження прав, спрямованих на охорону особистого життя, встановлюється як у цивільному, так і в інших галузях законодавства. Враховуючи конституційну природу права на особисте життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції, обмеження цих прав галузевим законодавством не можуть виходити за обмеження, встановлені Конституцією України, що відповідає ч. 1 ст. 274 ЦК України.

Неправомірне втручання в сферу особистого життя породжує у постраждалої особи право на захист. Це право має відносний характер, і йому протиставляється обов'язок особи, яка здійснила таке втручання, відновити попереднє становище або компенсувати втрати майнового і немайнового характеру. Захист суб'єктивних прав, які входять до інституту охорони особистого життя, може здійснюватися за допомогою загальних способів захисту, передбачених главою 3 ЦК України, а також відповідно до ч. 2 ст. 275 ЦК України, іншими способами, і, зокрема, передбаченими в ст.ст. 277-278 ЦК України або в нормах спеціальних нормативних актів (наприклад, Законом України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні») [30].

Свій внесок у правову охорону особистого життя робить і сімейне право. Тривалий час проблема правової охорони особистого і сімейного життя штучно виносилась за межі сімейного законодавства. Це було пов'язано з невизнанням на державно-правовому рівні цінності сім'ї і сімейного життя, нерозумінням їх впливу на суспільний розвиток і процес формування окремої особистості, ігноруванням того, що сімейне життя виступає основою

матеріальної і духовної підтримки людини, сферою виховання дітей.

Переорієнтація українського суспільства і держави на загальнолюдські цінності і, як наслідок, висунення охорони сімейного життя в ранг конституційних положень зумовило необхідність її розширеного регулювання в сімейному законодавстві. Кодекс про шлюб та сім'ю України 1969 р. не містив норм, які б встановлювали і забезпечували таємницю та недоторканність сімейного життя, окрім гарантування в ст. 112 таємниці всиновлення. Тому Сімейний кодекс України 2002 р. є першим правовим актом, який установив галузеві положення щодо охорони сімейного життя, що містяться в ч. 4 ст. 4, ч. 5 ст. 5, ч. 4 ст. 7 та ст.ст. 226-231.

Зазначені норми встановлюють право на повагу до сімейного життя, право на недоторканність сімейного життя, право на таємницю особистого життя учасників сімейних відносин, вимогу недопустимості свавільного втручання у сімейне життя, яку слід вважати принципом оновленого сімейного законодавства України, а також право на таємницю усиновлення та його гарантії. Таким чином, наразі безперечним є те, що сімейне і особисте життя є об'єктами сімейно-правової охорони.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що законодавство України містить значну кількість норм, які регулюють відносини, пов'язані з особистим життям. Ці норми містяться в різних галузях законодавства, але жодна з цих галузей не в змозі в повному обсязі самостійно забезпечити належний рівень правової охорони особистого життя. Повна і належна охорона особистого життя можлива лише шляхом поєднання правових заходів усіх галузей права, які мають придатні для цього правові засоби. Не заперечуючи важливої ролі інших галузей права в охороні особистого життя, ми хочемо наголосити на виключній ролі в цьому норм цивільного права, які утворюють інститут охорони особистого життя, адже, за висловом С.С. Алексєєва, «цивільні закони – це ті головні фактори, за допомогою яких ідеали свободи, вимоги демократичної і правової культури фактично реалізуються в повсякденному житті громадян і, тим самим, з юридичного боку забезпечується реальне

формування сучасного вільного громадянського суспільства» [31, 107-108]. Ми поділяємо таку позицію і вважаємо, що цивільно-правовий інститут охорони особистого життя людини має стати фундаментом визнання в українському суспільстві цінності особистого життя.

Розглядаючи цю проблему дещо ширше, можна сказати, що втілення вимог законодавчих актів у життя, перенесення правової матерії в буття суспільства щодо недопущення неправомірного втручання в особисте життя - це завдання норм не лише цивільного права, а більш значного утворення правової системи – приватного права, яке поряд з цивільним правом включає сімейне та інші галузі права. Хоча за сучасних умов розвитку правової системи правильніше було б говорити не про приватне право як сукупність галузей сучасного права, а про приватноправові заходи охорони особистого життя в різних галузях права.

Висновки до Розділу 1:

Аналіз доктринальних підходів до розуміння сутності особистого життя, визначення його змісту та взаємозв'язку із правом як соціальним явищем дозволив визначити основні властивості особистого життя, які характеризують юридичний аспект цього поняття, зокрема:

- особисте життя є особистим немайновим благом, що гарантується кожній людині;
- його зміст визначає сама людина на основі соціальних детермінант;
- особисте життя регулюється людиною на власний розсуд;
- воно включає в себе різноманітні прояви, які не мають публічного відтінку;
- право не регулює відносини в особистому житті, але охороняє його від неправомірних втручань.

Вказані властивості дозволили змодельовати наступне визначення

поняття «особисте життя» в юридичному розумінні: особисте життя – це особисте немайнове благо, яке проявляється в різноманітних відносинах, стосунках, явищах, подіях і т.ін., що не мають публічного характеру, визначається і регулюється самою особою на основі соціальних умов, гарантується та охороняється правом від неправомірних втручань.

РОЗДІЛ 2

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА, СПРЯМОВАНІ НА ОХОРОНУ ОКРЕМИХ ПРОЯВІВ ОСОБИСТОГО ЖИТТЯ

2.1. Право на індивідуальність

Першим слід розглянути право на індивідуальність. Це право є новим для української цивілістики, хоча перші наукові розробки з його приводу здійснювалися ще на початку ХХ століття. Так, І.А. Покровський відстоював «право дивака на існування» [32, 110], проте він так і не сформулював завершеної концепції цього права, звівши його сутність до узагальненого розуміння особистих немайнових прав. За радянських часів це право не знайшло ні свого визнання в юридичній літературі, ні закріплення в законодавстві.

Нині право на індивідуальність не лише теоретично обґрунтовано в працях З.В. Ромовської, С.І. Чернооченко, Р.О. Стефанчука, О.В. Кохановської, М.М. Малєїної, Л.О. Красачикової тощо, а й проголошується в ч. 1 ст. 300 ЦК України. Більшість цивілістів розглядають це право як самостійне особисте немайнове право [12, 57]. Водночас висловлювалися пропозиції розглядати його як правомочність того чи іншого комплексного особистого немайнового права. Так, М.М. Малєїна стверджує, що право на індивідуальність є однією з правомочностей комплексного права на зовнішність (вид) і голос [6, 124], а С.І. Чернооченко вважає його складовою права на особисте життя [33, 15]. Останні позиції нам вбачаються не зовсім виваженими, враховуючи висловлені вище міркування про невідповідність комплексних прав теорії суб'єктивного права.

Таким чином, назване право є самостійним цивільним суб'єктивним правом. Його об'єктом виступає індивідуальність (від лат. *individuum* - неподільне), під якою в сучасній українській мові розуміють сукупність

психічних властивостей, характерних рис і досвіду кожної особистості, що відрізняє її від інших індивідів [7, 398]. Індивідуальність - широке поняття і, як стверджує З.В. Ромовська, характеризується національною, культурною, релігійною, мовною самобутністю, включає в себе зовнішність, голос, поведінку та інші особисті риси особи. Індивідуальність формується в людини змалку за рахунок особливостей характеру, психічного складу, здібностей, таланту, нахилів, національної, релігійної належності, культурного, освітнього рівнів та багатьох інших чинників [12, 57]. Р.О. Стефанчук розглядає індивідуальність як певну структуру особливостей фізичної особи, що можуть виражатися в її зовнішньому вигляді, голосі, манері поведінки, інтелектуальному, культурному та освітньому рівні, інших характерних ознаках, які вирізняють фізичну особу серед інших. Він вважає, що сукупність даних елементів створює певне цілісне сприйняття особи як певного індивідуума і охоплюється поняттям іміджу [34, 200].

Таким чином, індивідуальність як особисте немайнове благо включає в себе, зокрема, деякі прояви, які нині закріплені в цивільному законодавстві в якості об'єктів самостійних цивільних прав (ім'я – ст.ст. 294-296; зовнішність – ст.ст. 307-308; голос – ст.ст. 306-308 ЦК України). Отже, за ст. 300 цивільно-правовій охороні підлягає лише та риса людини, яка не знайшла визнання в якості окремого немайнового блага.

Індивідуальність тісно пов'язана з особистим життям, адже зміст останнього визначає прояви індивідуальності. Вона характеризує фізичну особу як активного учасника відносин у сфері особистого життя, а тому відносини щодо індивідуальності є відносинами з приводу особистого життя. Це дозволяє визначити право на індивідуальність як захід охорони особистого життя та віднести відповідну норму (ст. 300 ЦК України) до цивільно-правового інституту охорони особистого життя фізичної особи.

Як і будь-яке інше особисте немайнове право, право на індивідуальність має певний зміст, який полягає у низці певних можливостей людини, пов'язаних з вирішенням її серед інших членів соціуму. На відміну від

радянських часів, коли індивідуальність всіляко обмежувалася, нині кожна фізична особа може здійснювати право на індивідуальність, визначаючи на власний розсуд свою самобутність. На думку З.В. Ромовської, відповідно до права на індивідуальність «кожен має право мати, оберігати, користуватися особливостями, що відрізняють його від інших» [12, 57].. Р.О. Стефанчук розглядає право на індивідуальність як сукупність таких можливостей: володіти певною індивідуальністю (бути носієм цього блага); використовувати свою індивідуальність (обирати будь-яку з можливих форм та способів прояву своєї індивідуальності); створювати та змінювати свою індивідуальність (самостійно визначати її обсяг і зміст); вимагати захисту у випадку будь-якого порушення [34, 200]. Таким чином, у літературі зміст права на індивідуальність визначають переважно через «дозвіл», а не «заборону», тобто його основою є позитивні правомочності. Однак не слід забувати про можливість посягання на індивідуальність, найпоширенішими з яких, як вважає С.І. Чернооченко, є існування людей-двійників та використання чужого голосу. Виходячи з цього, вона пропонує цивільно-правовими методами забезпечити неможливість використання індивідуальності особи без її згоди [33, 15].

Враховуючи викладене вище, *право на індивідуальність* вбачається нам складеним переважно з правомочностей «на свої дії»: мати індивідуальність, вільно вибирати форми та способи прояву своєї індивідуальності (визначати її), надавати дозвіл на використання форм прояву своєї індивідуальності іншими особами. Проте водночас за цим правом уповноважена особа набуває правомочностей «на чужі дії»: вимагати від сторонніх осіб не нав'язувати форми і способи прояву індивідуальності в особистому житті, а також не обмежувати їх, окрім випадків, передбачених законом.

Мати індивідуальність означає, що особа має право бути самою собою, а суспільство повинно сприймати її такою, якою вона є [21, 258]. Ця правомочність дуже тісно пов'язана з іншою правомочністю, за якою особі надається можливість визначати на власний розсуд свою індивідуальність,

тобто такі окремі ознаки, які відрізняють її від інших членів суспільства. Це включає свободу вибору вбрання, прикрас, можливість зміни своєї зовнішності, в тому числі й шляхом пластичних операцій, свободу віросповідання і т.ін. Проте слід пам'ятати, що внаслідок об'єктивного характеру окремі особливості людина вибирати не може, наприклад, голос. Р.О. Стефанчук, характеризуючи цю правомочність, вказує, що інколи індивідуальність фізичної особи може бути використана нею задля матеріального зиску чи задоволення інших інтересів [34, 200].

Людська індивідуальність може використовуватися не тільки її носієм. Так, нерідко окремі індивідуальні риси (або їх сукупність) тієї чи іншої особи, зазвичай загальновідомої, стають культовими і знаходять своє широке використання, наприклад, колір і форма зачіски Мерилін Монро, одяг і зачіска Елвіса Преслі. Використання таких рис у сторонніх осіб завжди асоціюється з особою, яка первісно була їх носієм. При цьому цілі, які переслідуються в таких випадках, можуть бути різноманітні: від наслідування кумира до видачі себе за іншу особу чи комерційної експлуатації. Оскільки індивідуальність фізичної особи зачіпає її особисту сферу, ми вважаємо, що вона сама повинна визначати можливість стороннього використання її індивідуальних властивостей, однак лише в тих випадках, коли використання індивідуальності здійснюється з публічною метою, наприклад, у рекламі чи публічних виступах, або суттєво впливає на її інтереси, тобто тоді, коли таке використання спрямоване на повне відтворення індивідуальності іншої особи. Якщо використання окремих індивідуальних особливостей сторонньою особою пов'язане з задоволенням суто приватного інтересу і таке використання не зачіпає суттєвих інтересів первісного носія, то це необхідно вважати проявом особистого життя, а тому воно не може бути заборонене законодавством.

Свобода у виборі проявів своєї зовнішності повинна забезпечуватися неприпустимістю нав'язування особі обов'язкових правил визначення її індивідуальності чи обмеження її проявів, тобто не дозволяється вказувати

особі, як вона повинна одягатися, яким чином має змінити свою зовнішність тощо.

Проте це право не є абсолютним і в певних сферах життєдіяльності встановлені певні вимоги до проявів індивідуальності людини. Такі вимоги можуть встановлюватися як на приватному рівні, так і на рівні законодавства.

На приватному рівні це проявляється, зокрема, в тому, що власники (адміністрація) окремих закладів (казино, ресторанів, нічних клубів тощо) встановлюють певні вимоги до зовнішнього вигляду клієнтів (одягу, зачіски тощо) і не впускають у приміщення цих закладів осіб, які не відповідають таким вимогам. Реалізація цих вимог здійснюється шляхом т.зв. «фейс-контролю». Встановлення таких правил слід розцінювати з правової точки зору як реалізацію власником своїх прав, адже ні один нормативний акт не забороняє власнику діяти у такий спосіб, це не є зловживанням правом та, на наше переконання, не існує жодних інших підстав розцінювати «фейс-контроль» як порушення прав окремих фізичних осіб.

З цього приводу слід зазначити, що проведення «фейс-контролю» не вписується в цілому в межі української ментальності і його поява на Україні пов'язана із сприйняттям досвіду діяльності закладів відпочинку в інших країнах. Однак не зважаючи на це, «фейс-контроль» нині став звичайним явищем в діяльності закладів, які надають т.зв. «VIP-послуги». Необхідно мати на увазі, що «фейс-контроль» не можуть здійснювати підприємці, які беруть на себе обов'язок здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до них звернеться, тобто на умовах публічного договору, адже вони не мають права відмовитися від укладення публічного договору за наявності у них можливостей надання відповідних товарів (робіт, послуг) (ст. 633 ЦК України), в т.ч. мотивуючи це тим, що клієнт не пройшов «фейс-контролю».

В окремих ситуаціях вияв індивідуальності обмежується спеціальними правилами, визначеними в законодавстві. Так, за ч. 2 ст. 300 ЦК України прояви індивідуальності не повинні заборонятися законом і суперечити

моральним засадам суспільства. Однак таке формулювання не враховує того, що в законодавстві (переважно в підзаконних актах) для окремих категорій службовців, працівників чи робітників встановлюються правила, за якими при виконанні службових чи трудових обов'язків вони мають носити формений одяг, мати акуратну зачіску тощо. У таких випадках здійснюється нормативне визначення проявів індивідуальності людини, тобто фактично право на індивідуальність обмежується. Наприклад, у ст. 16 Закону України «Про міліцію» від 20.12.1990 р. вказується, що «працівники міліції мають єдиний формений одяг», а в Кодексі честі працівника органів внутрішніх справ, зокрема, визначено, що «при виконанні службових обов'язків та у повсякденному житті працівник органів внутрішніх справ повинен ... з гордістю носити формений одяг працівника органів внутрішніх справ, стежити за охайністю свого зовнішнього вигляду ...».

Встановлення таких правил пов'язане з етичними засадами певних професій чи видів діяльності, а тому їх не можна вважати втручанням в особисте життя, оскільки робота (служба) є проявом публічного життя людини. Таким чином, ми пропонуємо законодавчо обмежити свободу проявів індивідуальності не лише тоді, коли вони заборонені законом або суперечать моральним засадам суспільства, а також у випадку, коли вони входять у суперечність з етичними засадами обраної фізичною особою професії або роду занять.

Також необхідно звернути увагу на те, що відповідно до ч. 2 ст. 274 та ч. 2 ст. 300 ЦК України обмеження права на індивідуальність, яке встановлене ЦК України, можливе лише у випадках, передбачених законом. Це положення слід розуміти таким чином: встановлювати обмеження вказаного права можуть лише норми законів, а в підзаконних актах допускається лише деталізація відповідних положень законів. Так, наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 151 Кримінально-виконавчого кодексу України від 11.07.2003 р. засуджені, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, розміщуються в приміщеннях камерного типу, як правило, по дві особи і

носять одяг спеціального зразка. Це положення деталізується в п. 24 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених Наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань 25.12.2003 № 275, відповідно до якого за яким особи, яким вироком суду призначено покарання у виді довічного позбавлення волі, забезпечуються одягом спеціального зразка. Переміщення таких осіб на території установи та за її межами (крім участі в судовому засіданні) в іншому одязі заборонено.

Проте на жаль, чинне законодавство не завжди відповідає ч. 2 ст. 274 та ч. 2 ст. 300 ЦК України, оскільки непоодинокі підзаконні акти без спеціальної вказівки закону встановлюють обмеження прояву індивідуальності фізичної особи. Наприклад, згідно Положення про предмети, правила носіння та норми належності спеціального форменого одягу для персоналу підрозділів цивільної охорони Державної служби охорони при МВС України, затвердженого Наказом МВС України від 25.11.2003 № 1430, під час несення служби персонал підрозділів цивільної охорони Державної служби охорони при МВС України зобов'язаний носити встановлену для нього форму спеціального одягу, яка повинна відповідати встановленим зразкам, бути ретельно підігнаною та в бездоганному стані. Така вимога вказаного Положення, яке є підзаконним актом, по суті є обмеженням права на індивідуальність.

З цього приводу слід відзначити, що положення підзаконного акту, які не відповідають вимогам закону, можуть в судовому порядку бути визнані недійсними. Усунути цю суперечність, на наш погляд, можна внісши до ч. 2 ст. 300 ЦК України наступні зміни і доповнення: після слів «не заборонені законом» замінити слово «та» на кому і після слів «засадам суспільства» додати слова «або не суперечать етичним засадам професії чи роду занять цієї особи». Крім того, слід переглянувши відомчі нормативні акти, які обмежують право на індивідуальність, з метою приведення їх у відповідність з цивільним законодавством.

2.2. Право на власне зображення

Близьким до права на індивідуальність є право на власне зображення, про що неодноразово вказувалося в літературі [22, 158]. Наразі право на власне зображення має багато невирішених проблем, що пояснюється тривалим невизнанням юридичною наукою його позитивного змісту.

Це право непрямо закріплювалося в ст. 511 ЦК УРСР 1964 р., але у зв'язку з прийняттям Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 р. [35] Подібної норми чинний Закон України «Про авторське право і суміжні права» не містить.

За ст. 511 ЦК УРСР опублікування, відтворення і розповсюдження твору образотворчого мистецтва, в якому зображено іншу особу, допускалося лише за згодою того, кого зображено, а після його смерті – за згодою його дітей та пережилого подружжя. Така згода не потрібна була у випадках використання вказаного твору в державних чи громадських інтересах або коли зображена особа позувала авторові за плату.

Ця норма розповсюджувалася на твори образотворчого мистецтва, до яких можна віднести твори живопису, скульптури, графіки та фотомистецтва [18, 91]. Але нині досягнення науки і техніки дозволяють знімати людину іншими способами: за допомогою відео-, кінозйомки, голограми, електронної фотографії тощо. Отримані зображення можуть зберігатися на різноманітних носіях інформації: оптичних, магнітних, електронних та інших. Досить часто зображення людини використовується в рекламній продукції (на плакатах, буклетах, значках тощо) або при виробництві людиноподібних іграшок (ляльок). Отже, зображення фізичної особи можуть містити не лише твори образотворчого мистецтва, а тому положення ст. 511 ЦК УРСР визначали аналогію правозастосування для випадків зображення людини не лише в цих творах, а й у інший спосіб. Слід зазначити, що в ЦК УРСР охорона зовнішності людини реалізовувалася в межах інституту авторського права, що суперечить юридичній природі цього блага, яке є загальноновизнаним

проявом її особистого життя і тому відноситься до особистих немайнових благ. Таким чином, право на зображення є за своєю природою особистим немайновим.

На підставі вищевказаних норм в науковій літературі висловлювались тези про існування особистого немайнового права на власне зображення. Разом з тим, зважаючи на невизначеність законодавця з приводу існування вказаного суб'єктивного права не вщухає й відповідна наукова дискусія, в межах якої висловлювались різні погляди: від заперечення цього права, так і до повного визнання його самостійного характеру і змісту. Так, М.Л. Нохріна вказує, що не можна говорити про особисте немайнове право на власне зображення, оскільки це право зводиться лише до вимоги уповноваженої особи дотримувати встановленої законом заборони щодо не розповсюдження і не відтворення і не опублікування зображення фізичної особи, а такі «негативні» суб'єктивні права в принципі існувати не можуть. Разом з тим, вказаний автор не називаючи прямо виділяє певне суб'єктивне право, що передбачає можливість фізичної особи визначати свій зовнішній вигляд і голос, тобто містить і позитивний зміст [36, 65].

Л.О. Красавчикова включає право на зовнішній вигляд (власне зображення) до складової права на охорону особистого (приватного) життя, а саме до правомочності щодо недоторканності особистого життя [18, 87]. Подібну позицію займає С.І. Чорнооченко. Р.О. Стефанчук і М.М. Малєйна серед особистих немайнових прав виділяють і характеризують окреме право фізичної особи на недоторканність зовнішнього вигляду, що охороняє зображення і голос фізичної особи [6, 124-136; 10, 158; 33, 18].

В літературі неодноразово вказувалося на те, що право на власне зображення наразі є не поіменованим.

В ЦК України законодавець, прямо не проголосивши право на власне зображення, наділив фізичну особу низкою можливостей щодо захисту і охорони її зображення (ст.ст. 307-308 ЦК України). Основна суть положень ст. 307 зводиться до того, що фізична особа може бути знята на фото-, кіно-,

теле- чи відеоплівку лише за її згодою, і при цьому згода на зйомку є фактично згодою на публічну демонстрацію відповідного зображення людини. Стосовно фотографій і творів образотворчого мистецтва, де зображено фізичну особу, то в ст. 308 зазначається, що вони можуть бути публічно показані, відтворені, розповсюджені лише за згодою зображеної особи. Також не можна й про заборону використання в рекламі зображення фізичної особи без її письмової згоди, прямо передбачене абз. 8 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про рекламу. Отже, у названих законодавчих нормах знайшли своє закріплення «негативні» можливості особи щодо свого зображення, пов'язані з попередженням і припиненням її зйомки чи використання зображення.

Слід зазначити, що розмежування правової охорони інтересів особи при проведенні зйомок і правової охорони інтересів особи, яку зображено на фотографіях або в інших художніх творах, не враховує існування єдиного суб'єктивного права на власне зображення. Тому ми вважаємо за необхідне об'єднати вищезазначені заходи охорони зовнішності в одній статті ЦК «Право на власне зображення». Саме таке формулювання і така конструкція відповідної правової норми, на наш погляд, відповідали б загальному підходу до особистих немайнових прав у чинному цивільному законодавстві, який полягає в послідовному визнанні окремих особистих немайнових прав та закріпленні положень щодо цих прав в окремих статтях Книги другої ЦК України.

Розглядаючи право на власне зображення і його нормативне закріплення, не можна обійти стороною положення, передбачене ч. 1 ст. 307 ЦК України, за яким «згода особи на знімання її на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку припускається, якщо зйомки проводяться відкрито на вулиці, на зборах, конференціях та інших заходах масового характеру».

Виходячи з такого формулювання перебування фізичної особи на вулиці чи в будь-якому іншому публічному місці автоматично ставить під загрозу її приватне життя та право на власне зображення, адже людина може стати

об'єктом фото-, кіно-, теле- чи відеозйомки, навіть не знаючи про це чи не бажаючи цього. Більш того, внаслідок таких дій особі може бути завдано шкоду. Так, у Швейцарії в одній з газет без згоди було опубліковано фотографію, на якій зображено чоловіка, що стоїть у черзі за гамбургерами на якомусь святі. Пізніше з'ясувалося, що сфотографований в цей час відпросився з роботи у зв'язку з хворобою, але вирішив піти відпочити, тому внаслідок опублікування даного фотознімка у потерпілого виникли неприємності на роботі. Наведений випадок був розглянутий і засуджений швейцарською Радою з питань преси – органом, що слідкує за дотриманням етичного кодексу журналістами [37, 18].

На нашу думку, в законодавстві необхідно встановити правило, за яким згода фізичної особи на знімання припускається за таких умов: зйомка проводиться відкрито в публічному місці (на вулиці, в адміністративних будівлях тощо) чи на заходах публічного характеру (на мітингах, демонстраціях, вуличних походах, святкуваннях, рекламних акціях тощо); особа наочно бачить чи принаймні може передбачити, що здійснюється зйомка за допомогою відповідних технічних пристроїв і не висловлює свого заперечення проти цього; подальше використання зображення не носитиме комерційного (наприклад, рекламного) характеру. Таким чином, зйомка фізичних осіб, які не передбачають її здійснення (наприклад, зйомка зі спини, таємно, на великій відстані з використанням спеціальних оптичних пристроїв і тощо) або заперечують проти її проведення, на наш погляд, є неприпустимою. Якщо все ж таки така зйомка відбулася, то будь-яке використання такого зображення в подальшому необхідно вважати протиправним.

Дещо спірним, на наш погляд, є передбачена законодавством можливість відкликання згоди на зйомку і подальше використання зображення. Так, за ч. 2 ст. 307 ЦК України фізична особа може вимагати припинення публічного показу її зображення в тій частині, у якій це стосується її особистого життя, а в ч. 1 ст. 308 вказується, що згода, яку дала

фізична особа, зображена на фотографії, в іншому художньому творі, може бути після її смерті відкликана особами, визначеними ч. 4 ст. 303 ЦК України, тобто дітьми, вдовою (вдівцем), а якщо їх немає – батьками, братами та сестрами. Такі вимоги про припинення публічного показу чи відкликання згоди можливі лише за умови відшкодування понесених іншими особами витрат. У ч. 2 ст. 308 передбачається наділити особу, яка позувала авторові фотографії чи іншого художнього твору за плату, а після її смерті – дітей, вдову (вдівця), батьків, братів та сестер правом вимагати припинення публічного показу, відтворення чи розповсюдження фотографії, іншого художнього твору за умови відшкодування авторові або іншій особі пов'язаних з цим збитків. З цього приводу В.Л. Суховерхий ще в 1970 році писав, що згода, надана зображеною особою на опублікування і розповсюдження роботи (чи згода відповідних осіб після її смерті), не може бути відкликана або анульована, незалежно від форми її вираження [11, 14].

На нашу думку, встановлення в ЦК України вказаних вище імперативних норм є зайвим, оскільки поряд з посиленням охорони особистого життя це створить несприятливі умови роботи для журналістів, фотографів, спеціалістів у галузі реклами тощо. Більш того, таку норму буде досить важко застосувати на практиці, бо в законі не передбачена процедура реалізації вимоги щодо припинення публічного показу чи відкликання згоди та відшкодування понесених при цьому матеріальних збитків. Крім того, якщо вимога про припинення публічного показу, відтворення чи розповсюдження фотографії, іншого художнього твору буде заявлена особою, що позувала авторові фотографії чи іншого художнього твору за плату, чи після її смерті уповноваженими родичами, у розмір збитків необхідно включати неотримані доходи, розмір яких у більшості випадків визначити досить складно. Тому відносини з приводу відкликання згоди на показ власного зображення мають урегулювати самі їх учасники на власний розсуд, а вказані імперативні норми мають бути виключені з ЦК України.

Виходячи з вищевказаного, право на власне зображення передбачає, що уповноважений суб'єкт володіє виключними правами щодо свого зображення та визначає можливості його зйомки чи іншої фіксації будь-яким способом і подальшого використання, в тому числі шляхом публічного показу, відтворення, копіювання тощо.

Виходячи з цього, відносини щодо зображення фізичної особи допускають договірне регулювання. Більш того, на це прямо вказує ЦК України, передбачаючи в ч. 2 ст. 308 можливість фіксування зображення фізичної особи (позування) за плату, що по суті є виконанням договору між автором фотографії чи іншого художнього твору і фізичною особою. На разі фіксування зображення фізичних осіб в модельному бізнесі, при виготовленні телевізійних рекламних роликів, знятті кінофільмів тощо, здійснюється на підставі попередньо укладеного письмового договору, в якому чітко обумовлюються як умови зйомки, так і плати за подальше використання зображення фізичної особи.

Таким чином, право на власне зображення передбачає, що уповноважений суб'єкт володіє виключними правами щодо свого зображення і визначає можливості зйомки його зовнішності будь-яким способом та подальше використання зображення, в тому числі шляхом публічного показу, відтворення, показу, копіювання тощо. Виходячи з викладеного пропонується закріпити в ЦК України не заходи охорони і захисту інтересів людини, пов'язаних з власним зображенням, а право на власне зображення,

2.3. Право на особисті папери

Одним з видів матеріальних проявів особистого життя, який нині набув значення окремого немайнового блага, є особисті папери, а тому одним із заходів цивільно-правової охорони особистого життя є *право на особисті*

папери. Р.О. Стефанчук називає це право «суміжним з правом на особисте життя» [22, 159]. Право на особисті папери тривалий час не знаходило свого закріплення в українському законодавстві, хоча, як пише З.В. Ромовська, схвально оцінювалося цивілістами ще за радянських часів [12, 58]. Наразі воно знайшло свою розгорнуту регламентацію в ст.ст. 303-305 ЦК України.

Традиційно характеристика права на особисті папери починається з його об'єкта, яким виступають особисті папери. У літературі також вживаються терміни «особиста документація» [21, 272; 27, 15; 38, 155] або «документи (документація) особистого характеру», але поняття, які виражають зазначені терміни, є тотожними [6, 170; 17, 12].

Постає питання: що ж відноситься до особистих паперів? У ч. 1 ст. 303 ЦК України дається приблизний їх перелік, за яким до особистих паперів належать документи, фотографії, щоденники, інші записи, особисті архівні матеріали тощо. Логічним продовженням цього переліку є блокноти, записники, записні книжки, настільні або настінні календарі з примітками, особисті письмові плани на певний період часу, малюнки, креслення, записки тощо. Ми вважаємо, що до особистих паперів необхідно також відносити отримані листи, телеграми, факсові та інші повідомлення. Особистими паперами можуть бути не лише документи у письмовій формі, а й в інших матеріальних формах закріплення інформації: звуко-, кіно-, відеозапис, фотографічна, електронна форма тощо. Тому особистими паперами необхідно також вважати електронні документи (виконані за допомогою комп'ютера), магнітофонні записи, відео-, фото-, кіноплівки, фотографії тощо, і це означає поширення на них цивільно-правової охорони відповідно до ст.ст. 303-305 ЦК України.

У такому розумінні поняття «папір» тісно пов'язане з поняттям «документ», що позначає будь-який матеріальний об'єкт, в якому міститься та чи інша інформація, призначена для передачі у часі і просторі [39, 180]. Таким чином, під особистими паперами необхідно розуміти закріплену у певній об'єктивній формі інформацію особистого характеру для передачі її у

часі та просторі. Виходячи з цього, до особистих паперів не належать документи, які посвідчують певні факти або права, які вважаються публічними, наприклад, офіційні посвідчення особи (паспорт, свідоцтво про народження, військовий квиток та ін.), договори, які укладає фізична особа-підприємець тощо.

В літературі висловлювалися різні міркування з приводу юридичної природи права на особисті папери. Воно розглядалося у світлі авторського права, речового права (права власності) та як особисте немайнове право. Саме у такому поєднанні постає право на недоторканність особистої документації в працях Л.О. Красавчикової. Вона вбачає це право складеним з наступних правомочностей: а) право авторської приналежності; б) правомочності щодо користування і розпорядження матеріальним об'єктом даного права; в) диспозитивні правомочності, які, з одного боку, надають автору повноту свободи у створенні і веденні особистих документів, а з іншого, – відхиляють будь-які втручання в особисте життя громадянина шляхом втручання в його особисту документацію [40, 107]. Аналогічні позиції посідає С.І. Чернооченко [33, 15].

Таке поєднання авторського, речового і особистого немайнового підходів до розуміння змісту права на особисті папери є, з нашої точки зору, дещо неприйнятним, оскільки не дозволяє точно встановити об'єкт даного права, його правову природу і загальну спрямованість.

Якщо розглядати особисті папери як твори мистецтва, літератури чи науки, право на особисті папери постає як право інтелектуальної власності, переважно авторське право. Але ж не всі особисті папери відповідають тим вимогам, що пред'являються до об'єктів авторського права, тому таке трактування права на особисті папери є дещо обмеженим, оскільки враховує лише частину його об'єктів. У літературі питання розмежування авторського права і права на особисті папери вже знайшло своє наукове вирішення, тому ми не будемо його розглядати [18, 102-103].

Право на особисті папери постає як різновид права власності в тому разі,

коли розглядати відносини щодо особистих паперів як відносини з приводу володіння, користування і розпорядження письмовими особистими паперами або особистою інформацією, закріпленою у іншій матеріальній формі. Такий підхід до розуміння сутності даного права бере початок ще з часів римського приватного права і пов'язаний з тим, що особисті папери зазвичай мають речову форму (письмові документи, фотографії тощо.), тому їх можна розглядати, як і будь-які речі, в якості об'єктів права власності.

Ті ж особисті папери, що закріплюються у електронній або іншій формі, мають певний інформаційний зміст, а згідно зі ст. 38 Закону України «Про інформацію» інформація теж є об'єктом права власності. Більше того, подібна інформація завжди зберігається за допомогою носія (комп'ютерного диска, магнітної стрічки тощо), який також є реччю і теж належить до об'єктів права власності.

Речовий підхід був сприйнятий і реалізований в ЦК України законодавцем, адже відповідно до ч. 1 ст. 303 особисті папери фізичної особи є її власністю. Стосовно листів, телеграм та іншої кореспонденції вказується, що вони є власністю адресата (ч. 1 ст. 306). Проте необхідно зазначити, що право на особисті папери закріплюється в книзі «Особисті немайнові права» ЦК України і за своєю суттю є не речовим, а особистим немайновим. Тому стає незрозумілою позиція законодавця стосовно даного права. З одного боку, воно проголошується як особисте немайнове, з іншого, – повинно функціонувати як речове. Проте було б невірно заперечувати відсутність тісного зв'язку між правом на особисті папери і правом власності на їх матеріальні носії.

З цього приводу необхідно зазначити, що особисті папери для людини в першу чергу є носіями інформації, а вже потім об'єктами матеріального світу. Тому для людини важливішим є інформаційний зміст, а не їх форма. Це має значення не лише для заміток (якогось тексту), а й для малюнків, фотографій тощо, оскільки вони несуть інформацію про думки, переживання або почуття людини.

На основі цього можна зробити висновок, що право на особисті папери має бути насамперед спрямоване на охорону особистого немайнового блага, яким є конфіденційність особистих паперів. Але при цьому необхідно враховувати, що знищення або пошкодження носія інформації, яким є особистий папір, тягне за собою знищення або зменшення об'єму особистої інформації, що охороняється законом. Так само передача особистого паперу іншій особі зумовлює ознайомлення цієї особи з його змістом. Саме тому поряд із забезпеченням конфіденційності особистих паперів, право, що аналізується, повинно забезпечувати і їх недоторканність.

Зважаючи на таку подвійну спрямованість даного права, М.М. Малєїна пропонує розглядати право на особисті папери не як єдине, а як: право на таємницю документів особистого характеру і право на їх недоторканність [6, 170]. Проте нам така правова конструкція вбачається невиправдано ускладненою. Крім того, вона не враховує основної спрямованості права на особисті папери – забезпечення конфіденційності інформації про особисте життя.

Виходячи з вищевказаного, ми пропонуємо розглядати право на особисті папери суто в його особистому немайновому аспекті. Щодо авторського і речового підходів, то необхідно зазначити, що регулювання відносин з приводу авторства особистих паперів здійснюється за умови віднесення особистих немайнових паперів до об'єктів авторського права нормами інституту авторського права (Глава 36), а регулювання відносин щодо об'єктивної форми вираження (носія) особистих паперів – інституту права власності (Глави 23-25, 29 ЦК України).

Усе це дозволяє нам стверджувати, що право на особисті папери складається з таких правомочностей: створювати, зберігати, використовувати особисті папери і вирішувати їх подальшу долю; вимагати дотримання іншими особами режиму конфіденційності особистих паперів; вимагати від сторонніх осіб дотримання недоторканності особистих паперів.

Насамперед право на особисте життя наділяє особу можливістю мати

особисті папери, а також уповноважує особу на вчинення низки позитивних дій: письмово або іншим способом створювати особисті папери, визначати на власний розсуд можливість їх використання, в тому числі передавати іншим особам, отримувати від інших осіб особисті папери. При передачі особистого паперу переходить і відповідне право на нього, якщо інше не передбачене законом. Обмеження щодо використання особистих паперів можуть встановлюватися договором, за яким вони були передані.

Отже, право на особисті папери, на відміну від інших особистих немайнових прав, є відчужуваним. Особа, у якій знаходиться особистий папір, вправі вирішувати його долю: знищити його, зберігати у власному архіві або передати на зберігання до бібліотечного чи архівного фонду тощо. Право на особисті папери включає можливість фізичної особи на розпорядження особистими паперами, в тому числі і на випадок смерті, встановлене в ст. 304 ЦК України. Однак, на наш погляд, немає потреби виділяти в окремій нормі лише одне повноваження права на особисті папери.

Також право на особисті папери передбачає і «негативні» повноваження. Так, особа, у якій знаходиться її власний чи переданий особистий папір, може вимагати від інших осіб утримуватися від втручання в її особисту сферу шляхом ознайомлення з особистими паперами чи їх свавільного використання або надати згоду на такі втручання. Єдиним виключенням з цього правила є спеціальний порядок використання особистих паперів, якщо вони стосуються особистого життя інших осіб, встановлений в ч. 3 ст. 303 ЦК України. У такому випадку необхідно отримати дозвіл не лише особи, у якій знаходяться особисті папери, а й тієї людини, особистого життя якої вони стосуються.

Якщо фізична особа передає належні їй особисті папери до публічних фондів зберігання, якими є бібліотеки і архіви, вона втрачає право на дані особисті папери, і тому кожний матиме законодавчо закріплену можливість безперешкодно ознайомитися з такими паперами і використовувати їх (ст. 305 ЦК України). При цьому необхідно зауважити, що це правило має

застосовуватися лише щодо публічних бібліотек і архівів, доступних широкому загалу. Фізична особа може обмежити доступ до переданих нею у фонди бібліотек і архівів особистих паперів, уклавши з установою, що отримує папери, договір, де викласти всі умови такої передачі і подальшого використання наданих особистих паперів.

Проте було б несправедливо дозволити ті ж дії щодо особистих паперів, які стосуються особистого життя іншої особи, тобто не тієї, що передає папери. Це питання, за ст. 305 ЦК України, необхідно вирішити на користь фізичної особи, особистого життя якої стосуються особисті папери, а тому передача таких паперів у фонди бібліотек і архівів може мати місце лише за наявності відповідного дозволу таких фізичних осіб, адже закон гарантує їм конфіденційність інформації про їх особисте життя.

Право на особисті папери передбачає також, що уповноважена фізична особа вправі вимагати від сторонніх осіб додержуватися недоторканності особистих паперів, тобто вимагати не псувати, не знищувати, не вносити зміни в особисті документи, не робити їх копії, а також встановлюється неприпустимість свавільного позбавлення особи її особистих паперів. Недоторканність найчастіше виступає як гарантія конфіденційності особистих паперів, але в окремих випадках вона має самостійне правове значення, наприклад, стосовно знищення особистого архіву.

Суб'єктом права на особисті папери є будь-яка фізична особа, яка має власні, передані їй чи отримані нею особисті папери. З метою охорони інтересів усіх учасників листування передбачається, що використання листів, телеграм та іншої кореспонденції можливе лише за згодою особи, яка направила їх, та адресата (ч. 2 ст. 306 ЦК України).

Також хотілося б звернути увагу на положення ч. 4 ст. 303, згідно з яким в разі смерті осіб, яким належить право на особисті папери, згоду на їх використання, у тому числі і шляхом опублікування, можуть надавати діти, вдова (вдівець), а якщо їх немає – батьки, брати та сестри. На наш погляд, таке положення є зайвим, оскільки внаслідок відчужуваності права на

особисті папери це право в разі смерті його суб'єкта переходить до іншої особи, але це не буде спадкування, адже особисті немайнові права не входять до складу спадщини (ст. 1219 ЦК України). Однак, матеріальний носій особистої інформації як річ і відповідне право власності на нього підлягають спадкуванню. Таким чином, право на особисті папери слідує за правом власності на їх матеріальні носії.

Важливою ознакою права на особисті папери виступає момент, з якого це право виникає. Науковці висловлювали думку, що це право виникає з моменту надання особистим паперам необхідної об'єктивної форми (письмової, електронної та ін.) [6, 170]. Але з цього правила є один виняток, який стосується права на листи, телеграми та інші повідомлення. Щодо цих об'єктів право на особисті папери первісно належить відправнику, однак з моменту їх отримання воно переходить до адресата.

2.4. Право на таємницю кореспонденції

У тісному зв'язку з правом на особисті папери перебуває право на таємницю кореспонденції. Це право встановлюється в нормах різних нормативно-правових актів. Так, у ст. 31 Конституції України зазначається, що кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Згідно з ст. 27 Закону України «Про зв'язок» таємниця листування, телефонних розмов, телеграфних, а також інших повідомлень, що передаються засобами зв'язку, охороняється законом [41]. Кримінальний кодекс України у ст. 163 встановлює відповідальність за порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер.

У літературі це право називають ще правом на недоторканність засобів особистого спілкування [18, 72; 38, 156] або розглядають окремо право на таємницю поштово-телеграфних відправлень і інших повідомлень та право

на таємницю телефонних та інших переговорів [6, 170; 24, 84]. У ЦК України в ст. 306 отримало своє закріплення право на таємницю кореспонденції, але воно розповсюджується на всі види кореспонденції, які згадуються в ст. 31 Конституції України.

Об'єктом права на таємницю кореспонденції виступає таємниця спілкування за допомогою різноманітних засобів зв'язку, які нині, внаслідок швидкого темпу науково-технічного прогресу, набули широкого розповсюдження і важливого значення в житті людини. Окрім традиційного листування, повсякденно використовується телеграфний, факсовий, телефонний (звичайний і стільниковий), пейджинговий зв'язок, радіозв'язок тощо. Важливе місце в сучасному спілкуванні людей посідає зв'язок за допомогою комп'ютерної техніки, зокрема, електронна пошта. Час від часу виникають нові форми зв'язку. Тому в законі неможливо перерахувати всі види зв'язку, що підпадають під його охорону. Та в цьому й нема потреби, адже закон має передбачати перспективу, тому термін «кореспонденція», який використовується в законодавстві, фактично узагальнює всі види зв'язку.

У літературі «таємницю переписки, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції» пропонувалося розглядати як інформацію про поштові та телеграфні відправлення, телефонні розмови, яка має конфіденційний характер, надається підприємствами зв'язку відправникові, адресатові, особі, яка бере участь у телефонній розмові, абонентові телефонної мережі або їх представникам, а також слідчим та судовим органам згідно з законодавством України [21, 12]. Однак таке трактування є дещо обмеженим, оскільки звужує відповідне особисте немайнове благо та не враховує різницю між поняттями конфіденційності і таємниці.

Окрім того, таємниця кореспонденції поширюється не лише на зміст кореспонденції, а й на інформацію про її факт (особливості), тобто таємними також є суміжні кореспонденції відомості, зокрема: наявність чи відсутність кореспонденції (розмов), тривалість і час телефонної розмови, відомості про

осіб, між якими відбувалося спілкування, зміст довідок, особистих документів, що пред'являлися в установах зв'язку при відправленні чи прийнятті повідомлення тощо.

Слід зазначити, що кореспонденція не завжди стосується особистого життя і носить особистий характер. Але ж і закон не обмежується лише охороною виключно особистого спілкування. Як правильно пише Р.О. Стефанчук, «для поширення режиму таємниці зовсім не обов'язково, щоб дана кореспонденція вміщувала інформацію про обставини особистого життя фізичної особи» [34, 206]. Однак будь-яке спілкування фізичної особи, в тому числі і за допомогою послуг зв'язку, завжди має особистісний характер, і тому охороняється законом від неправомірного втручання.

Виходячи з цього і враховуючи зв'язок таємниці кореспонденції з проявами особистого життя, пропонується таке визначення *таємниці кореспонденції*: це інформація про зміст і особливості кореспонденції (листи, телеграми, факсові повідомлення, телефонні розмови тощо), що стала відома підприємствам зв'язку, їх працівникам у зв'язку з наданням послуг зв'язку, або іншим стороннім особам та відповідно до закону не підлягає розголошенню, окрім випадків, передбачених законом.

Режим таємниці кореспонденції розповсюджується на зобов'язаних осіб, якими є не лише підприємства зв'язку та їх працівники, а й всі інші особи, які з тих чи інших джерел дізналися про зміст чи факт кореспонденції, наприклад, особи, яким помилково надіслали чужий лист. Таким чином, право на таємницю кореспонденції є абсолютним і йому кореспондується обов'язок всіх інших суб'єктів утримуватися від втручання в цю таємницю. Однак підприємства (оператори) зв'язку, під якими розуміють підприємства, що здійснюють свою господарську діяльність для забезпечення функціонування засобів, споруд та мереж зв'язку з метою надання послуг зв'язку (ст. 1 Закону України «Про зв'язок»), повинні не лише дотримуватися обов'язку зберігати таємницю повідомлень і розмов, а й згідно з ч. 2 ст. 27 Закону України «Про зв'язок» мають вживати організаційно-технічних

заходів щодо захисту цієї інформації.

Для відправника, адресата, абонентів мережі зв'язку, тобто уповноважених осіб, інформація про кореспонденцію є конфіденційною, тобто вони вправі самі вирішувати питання про її розголошення чи інше використання.

Правову охорону кореспонденції не можна розглядати лише в інформаційному аспекті. Таке спілкування має ще й матеріальний аспект, оскільки повідомленням і відправленням завжди надається певна об'єктивна форма: письмова (листи, телеграми, факсові повідомлення тощо), електронна (електронна пошта) тощо. Тому постає питання про законодавче забезпечення не лише таємниці, а й недоторканності кореспонденції. Деякі автори, зокрема М.М. Малєїна, вирішують це питання, виділяючи поряд з правом на таємницю телефонних і інших переговорів, телеграфних і інших повідомлень, ще й право на їх недоторканність. У такому разі право на таємницю охоплює інформаційний аспект кореспонденції і переговорів, а право на недоторканність – сферу прийняття рішень щодо їх змісту і долі [6, 193]. Але, на нашу думку, питання про матеріальні прояви кореспонденції необхідно вирішувати в межах іншого суб'єктивного цивільного права – права на особисті папери, адже одержані листи, телеграми та інша кореспонденція, що має переважно інформаційний зміст, після одержання набуває статусу особистих паперів одержувача. Щодо поштових відправлень речового характеру, таких як бандеролі, дрібні пакети, посилки тощо, на наш погляд, питання про їх недоторканність має вирішуватися в межах інституту права власності, адже в таких відправленнях основним є їх матеріальний зміст.

Виходячи з вищесказаного, зміст права на таємницю кореспонденції нам вбачається складеним з таких правомочностей: визначати можливість розголошення будь-якої інформації про кореспонденцію (про зміст кореспонденції і супутні відомості) та вимагати від сторонніх осіб, в першу чергу від підприємств зв'язку і їх працівників, забезпечити і додержувати

таємницю кореспонденції.

Однією зі специфічних рис цього права є те, що принаймні (й в більшості випадків) дві особи одночасно є уповноваженими, а тому при вирішенні питань про можливість розголошення таємниці листування, телеграфних та інших повідомлень, телефонних і інших розмов необхідно мати дозвіл від усіх уповноважених осіб. Односторонній дозвіл у такому випадку не є достатньою підставою для розголошення вказаної інформації. Так, розголошення листа, наприклад, шляхом опублікування, можливе лише за згодою відправника і адресата.

Цікавою також є висловлена В.Л. Суховерхим пропозиція вимагати в разі опублікування листів, що стосуються особистого життя іншої особи, згоду не лише відправника і адресата, а й цієї особи [11, 12]. Нині така пропозиція знайшла своє втілення в ч. 2 ст. 306 ЦК України. Підтримуючи доцільність положення цієї норми, ми вважаємо за необхідне дещо її розширити, додавши, щоб згода заінтересованої особи вимагалася не лише у випадках опублікування, а й при інших формах публічного розголошення (у публічних виступах, демонстрації в якості експонатів у музеях тощо) змісту будь-якої кореспонденції (розмов).

Також слід звернути увагу на закріплене в ч. 4 ст. 306 ЦК України положення щодо долучення до матеріалів судової справи кореспонденції, яка стосується фізичної особи, лише у разі, якщо в ній містяться докази, що мають значення для вирішення справи. Виникає сумнів щодо необхідності закріплення в цивільному законодавстві цієї норми, яка має яскраво виражений процесуальний зміст, і тому її місце у процесуальних, а не в матеріально-правових нормативних актах.

2.5. Право на недоторканність житла

Однією з найважливіших гарантій права на особисте життя є право на недоторканність житла. Це право закріплене в ст. 30 Конституції, згідно з якою кожному гарантується недоторканність житла. До недавнього часу можна було говорити лише про публічно-правове визнання права на недоторканність житла. Так, ст. 162 Кримінального кодексу України встановлює кримінальну відповідальність за порушення недоторканності житла, а ще в низці статей цього ж Кодексу це діяння є кваліфікуючою ознакою. Норми щодо охорони недоторканності житла містять також адміністративне, кримінально-процесуальне та інші публічно-правові галузі законодавства.

Але право на недоторканність житла поряд з іншими правами, спрямованими на охорону особистого життя, має позитивний зміст, що дозволяє віднести його до суб'єктивних цивільних прав, тому нині воно знайшло своє приватноправове визнання в ст. 311 ЦК України.

Об'єктом даного права виступає недоторканність житла як особисте немайнове благо. У літературі недоторканність житла розуміють як автономне вирішення уповноваженою особою питань щодо режиму в своєму житлі, правилах прийому і поведінки гостей [6, 189]. Так, І.Л. Петрухін вважає, що недоторканність житла передбачає не лише недопустимість проникнення в нього проти волі осіб, які в ньому проживають, але й інші форми отримання відомостей про те, що відбувається в житлі [24, 96].

На наш погляд, недоторканність житла означає особисте немайнове благо, що полягає у свободі вибору поведінки в житлі, яке займає фізична особа, визначення можливості перебування у цьому житлі сторонніх осіб та одночасно конфіденційність відомостей про облаштування житла і поведінку осіб у ньому.

Житло тісно пов'язане з особистим життям фізичної особи, однак недоторканність житла не можна вважати його проявом. Вона, як гарантія

приватності, спрямована на охорону всіх проявів особистого життя людини, що мають місце в місці її проживання. Таким чином, ми вважаємо, що всі прояви особистого життя, які відбуваються чи мають місце в житлі фізичної особи, слід розглядати через призму недоторканності житла.

Окремого пояснення потребує поняття «житло», оскільки воно визначає зміст даного права. Це поняття вперше знайшло своє законодавче закріплення лише в ЦК України (ст. 379): «Житлом фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, призначені для постійного проживання в них». Законодавство України містить також близькі за суттю поняття житлового фонду (ст. 4 Житлового кодексу України) і місця проживання (ст. 29 ЦК України), але їх не можна ототожнювати з поняттям, що аналізується, адже вони мають галузеву специфіку їх застосування. У проекті Житлового кодексу України від 30 листопада 2000 р. під житлом пропонується розуміти одноквартирний будинок, квартиру або їх частину, кімнату в гуртожитку, що призначені для проживання самотньої особи або сім'ї. Однак, жодне з наведених визначень, у т.ч. і закріплене в ст. 379 ЦК України, не може претендувати на універсальність, оскільки кожне з них є прийнятним лише в контексті свого правового інституту або галузі права.

Позиція судів щодо поняття «житло» визначена в п. 30 Постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» № 12 від 25 грудня 1992 р., де записано, що житло – це приміщення, яке призначене для постійного чи тимчасового проживання людей (приватний будинок, квартира, кімната в готелі, дача, садовий будинок тощо), а також ті його складові частини, які використовуються для відпочинку, зберігання майна або задоволення інших потреб людини (балкони, веранди, комори тощо). Також у цій Постанові вказується, що не можуть визнаватися житлом приміщення, не призначені і не пристосовані для постійного чи тимчасового проживання (відокремлені від жилих будівель погреби, гаражі, інші будівлі господарського призначення) [42, 270].

У літературі з цього приводу висловлювалось дещо протилежне

міркування, за яким житлом слід вважати не лише корисну житлову площу, а й усі допоміжні підсобні приміщення, що розташовані на певній території [43, 31]. Слід пригадати, що ще феодальні закони встановлювали недоторканність не лише будинку, а й двору (присадибної ділянки), і це не можна не враховувати, адже охорона особистого життя фізичної особи лише в межах її житла носить обмежений характер. Однак, відповідно до ст. 311, недоторканність житла не може бути розповсюджена на підсобні приміщення чи присадибну ділянку, оскільки таке розширене тлумачення поняття житла неможливе.

Проте слід враховувати, що, відповідно до ст. 30 Конституції України і ч. 2 ст. 311 ЦК України, забороняється проникати не лише в житло фізичної особи, а і в інші її володіння, хоча поняття «інше володіння фізичної особи» законодавчо не визначається. На сьогодні актуальним стає законодавче забезпечення інтересів власників великих за обсягом земельних ділянок не лише щодо недоторканності їх житлового будинку, а й усієї належної їм земельної ділянки.

Враховуючи викладене вище, а також нечіткість поняття «інше володіння фізичної особи», ми пропонуємо розширити правову охорону від свавільних втручань не лише на житло, а й на садибу, якою, за ст. 381 ЦК України, є земельна ділянка разом з розташованими на ній житловим будинком, господарсько-побутовими будівлями, наземними і підземними комунікаціями, багаторічними насадженнями. Як стверджує С.О. Сліпченко, об'єкт вказаного поняття є більш широким, ніж, власне, жилий будинок [44, 35].

Таким чином, ми погоджуємося з пропозицією М.М. Малєїної щодо розширення змісту права на недоторканність житла [6, 190] і пропонуємо закріпити в законодавстві розширене суб'єктивне право на недоторканність житла і садиби.

Також, виходячи з викладеного вище, ми пропонуємо розширити поняття житла, закріплене у ст.379 ЦК, включивши до нього приміщення, які

призначені і для тимчасового проживання людей (після слів для постійного додати *та тимчасового* проживання), що, на нашу думку, дозволить не лише забезпечити інтереси особи щодо недоторканності її помешкання, а й інтереси власника, який володіє приміщеннями, призначеними для тимчасового проживання (готелями, базами відпочинку, пансіонатами, дачами, гуртожитками тощо).

Проте право на недоторканність житла не розповсюджується на службові приміщення і сховища, що в них знаходяться, сейфи тощо, приміщення, вільні для доступу публіки, камери в слідчих ізоляторах, тюрмах, жилі приміщення в установах виконання покарань [24, 96].

Суб'єктом права на недоторканність житла є будь-яка особа, яка на законних підставах мешкає в житловому приміщенні. Такими особами, за чинним законодавством, можуть бути: власник квартири, будинку чи іншого нерухомого майна, наймач, член житлового або житлово-будівельного кооперативу, піднаймач, члени їх сімей та інші особи, які постійно чи тимчасово проживають з ними. Також право на недоторканність житла належить особам, що проживають у місцях тимчасового проживання, але для них це право має обмежений характер, тому що закон має охороняти не лише інтереси осіб, які проживають у місцях тимчасового проживання, а й власника відповідних житлових приміщень. Таким чином, право власності на тимчасове житло певною мірою обмежує право на недоторканність житла тимчасових мешканців. Ця міра визначається піклуванням власника про збереження в цілісності свого майна.

Необхідно відмітити тісний взаємозв'язок права на недоторканність житла з правом на житло. Проте це різні суб'єктивні права і, як слушно зауважує Л.О. Красавчикова, їх не можна ототожнювати, оскільки перше є особистим немайновим, а друге майновим [18, 58-66]. Право на недоторканність особистого життя виникає на основі права на житло, а тому про недоторканність житла можна говорити лише при наявності відповідного житла.

Виходячи з цього, право на недоторканність житла виникає одночасно з правом власності на житлове приміщення, правами наймача (піднаймача), правом членства у відповідних кооперативах, або з моменту укладання договору з готелями, базами відпочинку тощо, чи з факту поміщення в лікарню і т.ін. Ці права і факти мають підтверджуватися відповідними документами, оформленими належним чином (наприклад, договором купівлі-продажу квартири, посвідченням у нотаріуса, карткою чи книжкою відпочиваючого, оплаченим чеком за послуги готелю тощо). Таким чином, право на недоторканність житла виникає в людини на підставі адміністративного акта (видачі ордера) або договору, а тому не є природженим. Особи, які проживають у житлових приміщеннях без законних підстав або проживають у приміщеннях, що не відносяться до житлових, права на недоторканність житла не набувають, однак можуть за певних умов вимагати дотримання їх права на особисте життя.

Зобов'язаними особами відповідно до абсолютності права на недоторканність житла є всі суб'єкти цивільного права. Передусім слід відмітити, що це зобов'язання покладається на службовців готелів, пансіонатів та інших місць тимчасового проживання. У цьому контексті постає питання про зобов'язання не порушувати недоторканність житла особами, які за договором виконують у житлі певну роботу (охоронці, кухарки, прибиральниці, особи, які доглядають за дітьми та ін.). Розглядаючи в попередньому підрозділі таємницю особистого життя, ми торкалися цього питання, і, дещо повторюючись, слід сказати, що на таких осіб покладається обов'язок не розголошувати відомості про особисте життя інших осіб, які стали їм відомі внаслідок виконання певної роботи.

Важливим елементом характеристики права на недоторканність житла є його зміст. Аналіз літератури показує, що науковці по-різному підходять до цього питання. Найбільш поширеною є думка про те, що це право має внутрішню і зовнішню сторони. Внутрішня сторона цього права визначає міру свободи громадянина діяти в своєму житті на власний розсуд, тобто

здійснювати самовизначення особи стосовно порядку її поведінки у власному житлі. Зовнішня ж сторона змісту права на недоторканність житла виконує охоронну функцію, юридично оберігаючи громадянина від втручання в житло [18, 64-65; 33, 15]. М.Д. Єгоров внутрішню сторону права на недоторканність житла розглядає як можливість виключити будь-яке втручання третіх осіб у сферу прояву індивідуальних форм життєдіяльності уповноваженої особи в належному їй житлі; ніхто не має права вказувати, яким чином вона має поводитися в своєму житлі [45, 31-32]. М.М. Малєїна вважає, що право на недоторканність житла включає: правомочність визначати режим у своєму житлі, правила прийому і поведінки гостей; правомочність щодо прийняття заходів, які обмежують проникнення в житло [6, 191]. Таким чином, більшість авторів визначає право на недоторканність житла як таке, що має як «негативні» правомочності, пов'язані з попередженням стороннього втручання в діяльність особи у житлі, так і «позитивні», пов'язані з можливістю вчинення деяких активних дій.

Право на недоторканність житла є за своєю суттю особистим немайновим правом, тому в своєму змісті не повинно містити будь-яких складових, які за своєю юридичною природою були б майновими. Виходячи з таких міркувань, дещо незрозумілою вбачається позиція законодавця, який в ч. 4 ст. 311 ЦК України визначив, що фізична особа не може бути виселена або іншим чином примусово позбавлена житла, крім випадків, встановлених законом. Не заперечуючи важливість і необхідність цієї правової норми, вважаємо, що вона спрямована на регулювання не особистих, а майнових відносин, тому положення про неможливість виселення або іншого позбавлення житла слід закріпити в контексті регулювання майнових житлових відносин (права власності на житло, договору найму житла тощо).

Виходячи із вищевикладеного розуміння недоторканності житла та міркувань з приводу особливостей права на недоторканність житла, це право вбачається нам складеним з таких правомочностей: свободи вибору поведінки у своєму житлі; визначення можливості перебування у цьому

житлі (садибі) сторонніх осіб; конфіденційності відомостей про облаштування житла і поведінку осіб у ньому; вимоги до сторонніх осіб не порушувати недоторканність житла.

Свобода вибору поведінки у своєму житлі полягає в тому, що уповноважена особа набуває можливості на власний розсуд визначати ті дії, які вона може здійснювати у жиллому приміщенні. Якщо особа перебуває у тимчасовому помешканні (номер готелю, бази відпочинку, палата в лікарні, кімната гуртожитку тощо), при здійсненні цієї правомочності вона повинна враховувати правила поведінки у відповідних закладах, що затверджуються як на загальнодержавному, так і на локальному рівнях, а також не порушувати права власників відповідних житлових помешкань.

Визначення можливості перебування у житлі сторонніх осіб полягає в тому, що фізична особа може на власний розсуд обирати коло осіб, яким вона дозволяє в певних випадках входити і знаходитися в її житлі (гостей, відвідувачів). Також відповідно до цієї можливості особа обирає час перебування в своєму помешканні гостей. Тому ми погоджуємося з думкою М.М. Малєїної щодо неправомірності будь-яких обмежень (не пускати відвідувачів, видаляти їх після закінчення певного терміну або з настанням певного часу тощо.) у локальних актах установ, що надають тимчасове житло [6, 192]. Проте слід враховувати, що органи місцевого самоврядування встановлюють час, протягом якого забороняється порушувати тишу в громадських місцях, до яких відповідно до ст. 182 Кодексу України про адміністративні правопорушення відносяться, зокрема, гуртожитки, житлові будинки та ін. Не виконання цих вимог тягне за собою адміністративну відповідальність відповідно до вказаної статті.

Конфіденційність відомостей про облаштування житла і поведінку осіб у ньому полягає в тому, що лише суб'єкт права на недоторканність житла наділяється можливістю публічно розголошувати таку інформацію або давати згоду на таке розголошення.

Висновки до Розділу 2:

Виокремлення деяких проявів особистого життя в якості окремих охоронюваних законом особистих немайнових благ дозволило у ЦК України визначити наступні особисті немайнові права: право на індивідуальність (ст. 300 ЦК України), право на особисті документи (ст.ст. 303-305), право на таємницю кореспонденції (ст. 306), право на власне зображення (ст.ст. 307, 308), право на недоторканність житла (ст. 311). Проте всі вони спрямовані на охорону особистого життя і є важливими гарантіями права на особисте життя.

Оскільки особисте життя людини та її індивідуальність взаємопов'язані, вважаємо, що особа сама повинна визначати можливість стороннього використання її індивідуальних властивостей, однак лише в тих випадках, коли використання індивідуальності здійснюється з публічною метою, наприклад, у рекламі чи публічних виступах, або суттєво впливає на її інтереси. Якщо ж використання всіх чи окремих індивідуальних особливостей однієї особи іншою особою пов'язане з задоволенням суто приватного інтересу і таке використання не зачіпає інтересів першої, то таке використання не можна вважати протизаконним.

Як одним із елементів правового захисту особистого життя людини, необхідно на законодавчому рівні визначити умови проведення зйомки фізичної особи. На наше переконання такими умовами є: по-перше, відкрите проведення зйомки в публічному місці (на вулиці, в адміністративних будівлях тощо) чи на заходах публічного характеру (на мітингах, демонстраціях, вуличних походах, святкуваннях, рекламних акціях тощо); по-друге, особа знає або може дізнатися, що здійснюється зйомка за допомогою відповідних технічних пристроїв і не висловлює свого заперечення проти цього; по-третє, подальше використання зображення не носитиме комерційного (наприклад, рекламного) характеру.

Отже, такою, що заборонена законом слід вважати зйомку фізичної

особи, яка проводиться без її повідомлення про це (наприклад, зйомка зі спини, таємно, на великій відстані з використанням спеціальних оптичних пристроїв і тощо) або заперечується особою проти її проведення. Якщо все ж таки така зйомка відбулася, то будь-яке використання такого зображення в подальшому необхідно вважати протиправним.

Зміст права на особисті папери складають з три правомочності: можливості створювати, зберігати, використовувати особисті папери і вирішувати їх подальшу долю; права вимагати від інших осіб дотримання режиму конфіденційності особистих паперів; права вимоги від інших осіб не порушувати принцип недоторканності особистих паперів.

РОЗДІЛ 3

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ОСОБИСТОГО ЖИТТЯ ЛЮДИНИ

3.3. Суб'єкти цивільно-правового захисту особистого життя

Закріплення в цивільному законодавстві прав, спрямованих на охорону особистого життя, ставить питання про їх цивільно-правовий захист, оскільки повнота і реальність їх здійснення великою мірою залежить від того, наскільки ефективним є захист цих прав у випадку порушення.

Проблема правового захисту особистого життя буде актуальною до тих пір, поки у людей не буде вироблена потреба правозгідної поведінки, тобто в свідомості і підсвідомості не буде закріплено абсолютне табу на втручання в чуже особисте життя, усвідомлення цінності своєї приватності і водночас соціальної шкідливості невиконання правового обов'язку щодо утримання від втручання у чужі приватні справи.

Питання про суть захисту цивільних прав і права на захист є одними із найбільш розроблених у цивілістиці, проте ще й понині деякі їх аспекти залишаються проблемними і дискусійними, і тому привертають до себе увагу багатьох науковців. В нашому дослідженні, не торкаючись проблемних теоретичних питань про захист цивільних прав, ми розглянемо особливості цивільно-правового захисту прав, які встановлюються нормами інституту охорони особистого життя, спираючись на загально визнані цивілістичні догми стосовно захисту цивільного права.

Об'єктом цивільно-правового захисту особистого життя виступають ті особисті немайнові права, які закріплені в нормах цивільно-правового інституту охорони особистого життя. Захист цих прав завжди безпосередньо спрямований на забезпечення їх об'єктів (відповідних особистих немайнових благ), а тому його об'єктом також будуть ці блага, і насамперед особисте життя.

Захист будь-якого особистого немайнового права завжди пов'язаний з протиправним посяганням на нього (ч. 1. ст. 275 ЦК України). Стосовно прав, спрямованих на охорону особистого життя фізичної особи, як вказувалося в попередньому підрозділі, такі посягання здійснюються у формі протиправних втручань у цю сферу приватної життєдіяльності людини. У ЦК України (п. 1 ч. 1 ст. 3) застосовується термін «свавільні втручання в сферу особистого життя», і у зв'язку з цим постає питання про співвідношення понять протиправних і свавільних втручань у сферу особистого життя людини. Оскільки в юридичній літературі дане питання практично не піднімалося, вважаємо за необхідне приділити йому належну увагу в даній праці.

Спочатку розглянемо поняття «свавільне втручання». Застосування слова «свавільний» в законодавстві вже розглядалося Конституційним судом України в контексті справи № 1-33/99 про смертну кару (рішення від 29 грудня 1999 р. № 11-рп/99). У рішенні по вищевказаній справі наголошується, що у звичному, а також в юридичному обігу термін «свавільно» вживається неоднозначно: необмежена влада; відсутність законності, справедливості; схильність діяти на власний розсуд, не зважаючи на волю й думку інших; самовілля тощо [46]. Виходячи з цього, свавільними втручаннями в особисте життя фізичної особи завжди є протиправні і умисні дії. Свавільні втручання мають негативний зміст, адже вони спрямовані на порушення прав окремих фізичних осіб, а тому їх наслідком є заподіювання (чи створення загрози заподіяння) шкоди (найчастіше, моральної, але в окремих випадках і матеріальної). Проте порушення права на особисте життя можливі і внаслідок іншої діяльності, що не підпадає під вказані ознаки свавільного втручання (необережні дії, відсутність вини тощо). Наприклад, особа, яка відповідно до закону зобов'язана зберігати таємницю особистого життя, з необережності не вжила заходів щодо недопущення сторонніх осіб до такої інформації і вона стала їм відома. Такі порушення є теж підставами виникнення у потерпілої особи права на захист її особистого життя, але їх не

можна вважати свавільними. Таким чином, право на захист виникає у особи внаслідок як свавільних втручань, так і інших порушень права на особисте життя.

Виходячи з викладеного вище, під свавільним втручанням в особисте життя нами пропонується розуміти сторонні, умисні вторгнення в особисте життя фізичної особи, що вчиняються всупереч чинному законодавству без дозволу уповноваженої особи або без достатніх правових підстав, і заподіюють їй шкоду. Таким чином, свавільні втручання є видом неправомірних втручань у сферу особистого життя, що найбільш небезпечні для особи, адже внаслідок їх свідомо порушується конфіденційний чи таємний режим відомостей про її особисте життя або недоторканність того чи іншого його матеріального прояву.

З об'єктивної сторони втручання в особисте життя можуть здійснюватися різними способами. Залежно від цього, М.Є. Петросян всі порушення права на особисте життя поділяє на такі групи: порушення самотності особи або втручання в її особисті справи (підслуховування і перехоплення телефонних переговорів, перлюстрація кореспонденції та ін.); публічне оголошення відомостей особистого характеру, що, з погляду особи, несприятливо впливають на її імідж чи заподіюють їй біль і страждання (у тому числі й тих, які відповідають дійсності); виставляння особи у фальшивому світлі в очах оточуючих; використання імені чи зображення особи в інтересах того, хто його використовує (насамперед, з метою одержання комерційної вигоди) [47, 8].

Такий підхід ґрунтується на судовій практиці США і американській концепції права на приватність, відповідно до яких, порушення права на приватність є цивільними правопорушеннями і поділяються на чотири категорії:

1) вторгнення – має місце у випадку навмисного фізичного втручання в усамітнення або особисті справи особи. Проявляється найчастіше у формі проникнення у житло чи садибу, що належать фізичній особі. Відповідно до

українського законодавства, захист від такого правопорушення в окремих випадках може здійснюватися в межах захисту права власності;

2) публікація приватної інформації – публікація (публічне оголошення) правдивої інформації щодо приватного життя особи без її дозволу може бути образливою і такою, що не стосується суспільних інтересів, а тому американські суди також розглядають ці дії як втручання у приватне життя. Відповідальність у таких випадках визначається в залежності від того, яким способом було отримано цю інформацію, а також від того, яку цінність для преси вона має;

3) неправильне висвітлення. Цей спосіб є найбільш незрозумілим для нашого співвітчизника, а тому вимагає спеціального пояснення. Він зустрічається тоді, коли публікується образлива неправильна інформація, що представляє людину в невігідному для неї світлі. Таке порушення тісно пов'язане з розповсюдженням неправдивих відомостей, але їх необхідно розмежовувати. Цей тип втручання в особисте життя може бути, коли автор «згущує фарби» чи фантазує при написанні розповіді про особисте життя або використовує для ілюстрації сюжету про сучасні події давно зняті стрічки. Неправильне висвітлення включає прикрашання (додавання неправильного матеріалу, що представляє кого-небудь у неправильному світлі), перекручення фактів (подача матеріалів і фотографій так, що створюється неправильне представлення) і белетризацію (вигадані історії з замаскованими персонажами, що мають на увазі реальних людей). Українські суди неправильне висвітлення розглядають крізь призму захисту честі і гідності. Так, у справі за позовом Д. до редакції газети «Киевские ведомости» та Б. розглядалося, зокрема, питання про спростування опублікованого у вказаній газеті висловлювання (мовою оригіналу): «На что он в ответ перетрахал сколько смог девок из прислуги княжны в Яготине и напился как хряк...». При цьому відповідач Б. посилався на даний факт, як такий, що безпосередньо мав місце, і на підтвердження своїх слів наводив такі витяги з книги П. Білецького: «...Тим часом Варвара дізналася від матері, що на

якійсь весільній вечірці Шевченко мав слабкість випити більше, ніж належало. Докоряючи йому, вона написала «алегоричні рядки» про «ангела-хранителя поета», який сумує з того, що божественний посуд «похилився гріхом та спокусою». Прочитавши «алегорію», Тарас перестав з'являтися у палаці. Обід йому носили до його кімнати у флігелі. Княжна не знала, що її коханий «спокусився» не лише горілкою, а й грішив з її кріпачками ...». Розглянувши матеріали справи і доводи сторін, суд не погодився з тим, що даний факт викладений в статті Б. саме так, як це було насправді. У своєму рішенні суд зазначив, що факт викладений в перекрученому вигляді під редакцією Б., в образливій, цинічній, напівцензурній формі, в значно перебільшеному вигляді, а отже в такому викладі не мав місця, ганьбить честь і гідність Тараса Шевченка, а тому підлягає спростуванню [48];

4) незаконне присвоєння (привласнення) – це використання імені фізичної особи чи її зображення (подоби) для власних комерційних цілей без відповідного дозволу.

В деяких країнах перелік втручань у сферу особистого життя закріплюється в цивільному законодавстві. Так, у ст. 36 Цивільного кодексу канадської провінції Квебек дається приблизний перелік дій, які можуть вважатися втручаннями в особисте життя (порушеннями приватності): 1) вхід або взяття чого-небудь у житлі; 2) навмисне перехоплення інформації приватного спілкування; 3) копіювання зображення чи голосу особи, у той час як вона знаходиться в приватному приміщенні; 4) фіксація обставин приватного життя людини при спостереженні за нею будь-якими засобами; 5) використання імені, зображення чи особливостей голосу з іншою метою, ніж законне інформування публіки; 6) ознайомлення без згоди з кореспонденцією особи, рукописами або іншими особистими паперами та інше.

Українське цивільне законодавство такого переліку не містить. Однак перелік свавільних втручань у сферу особистого життя фактично встановлює кримінальне законодавство. Якщо проаналізувати ст.ст. 162-162, 182 Кримінального кодексу України, то можна дійти висновку, що до

кримінально-караних втручань у сферу особистого життя відносяться: незаконне збирання конфіденційної інформації про особу, незаконне зберігання такої інформації, незаконне її використання, незаконне поширення конфіденційної інформації про особу, поширення її у публічному виступі, творі, що публічно демонструється, чи в засобах масової інформації, незаконне проникнення до житла чи іншого володіння особи, незаконне проведення в них огляду чи обшуку, незаконне виселення, інші дії, що порушують недоторканність житла, порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер.

Перелічені дії в цивільно-правовому розумінні є свавільними втручаннями в особисте життя, однак, на відміну від кримінального законодавства, в цивільному законодавстві не потрібно закріплювати їх перелік, оскільки норми цивільного права характеризуються меншим ступенем конкретизації порівняно з нормами кримінального права. Крім того, запропонований вище автором критеріальний підхід до визначення правомірності/неправомірності втручань в особисте життя передбачає законодавче закріплення вказаних критеріїв, а не переліку правомірних чи неправомірних втручань.

Протиправна поведінка особи, пов'язана з посяганням на будь-яке суб'єктивне цивільне право, породжує право на захист. У разі порушення права на особисте життя чи прав, спрямованих на охорону окремих проявів особистого життя, виникає право на захист особистого життя. Ми поділяємо позицію тих науковців, які розглядають право на захист в якості самостійного суб'єктивного права особи.

Однак ми не можемо повністю погодитися з концепцією права на захист як специфічного особистого немайнового права, запропонованою І.А. Бірюковим. Цей автор розглядає право на захист від протиправного втручання у сферу особистого життя як окремих правовий інститут особистих немайнових прав [49, 244-245]. Проте інститут права на особисте

життя включає, як вказувалося вище, не права, а норми, які закріплюють особисті немайнові права, спрямовані на охорону особистого життя, в разі порушення яких кожній фізичній особі гарантоване право на судовий захист або за допомогою будь-яких не заборонених законом засобів здійснювати їх захист (ст. 55 Конституція України, ст.ст. 15-23 ЦК України).

Таким чином, у випадку протиправного втручання в сферу особистого життя порушується право на особисте життя, і це породжує відповідні охоронні правовідносини, в межах яких виникає право на захист. Виходячи з того, що право на особисте життя і право на його захист мають різну юридичну природу, на наш погляд, недоцільно визначати право на захист особистого життя як окремих інститут особистих немайнових прав.

Важливою характеристикою даного права є його суб'єкти. Слід зазначити, що це право виникає в тієї особи, в особисте життя якої було здійснене втручання. Якщо одночасно було порушені права декількох осіб (наприклад, в разі розголошення сімейної таємниці, порушення недоторканності житла, підслуховування телефонних розмов та ін.), всі ці особи будуть вважатися потерпілими і в кожній з них виникатиме самостійне право на захист.

При цьому нездійснення захисту одним чи декількома такими особами не позбавляє можливості здійснювати своє право на захист особистого життя інших. Проте слід пам'ятати, що оскільки право на особисте життя є особистим, його захист може здійснюватися лише його носієм. Саме тому суди США відмовляли у задоволенні позовів сімей потерпілого від втручання в особисте життя, якщо таке порушення особисто не стосувалося їхніх інтересів [50, 56].

Проте деякі категорії фізичних осіб не можуть за віком чи станом здоров'я самостійно здійснювати своє право на захист особистого життя. Це стосується насамперед малолітніх і недієздатних, а також неповнолітніх і осіб з обмеженою дієздатністю. У разі неправомірного втручання в їх особисте життя вони набуватимуть права на захист, однак в їх інтересах

здійснювати його мають їхні законні представники – батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники. У літературі висловлювалася думка, що право на захист особистих немайнових прав неповнолітніх і обмежено дієздатних осіб вправі здійснювати вони самі, але лише тоді, коли внаслідок поважних причин це не можуть зробити їх законні представники [51, 11]. Проаналізувавши чинне законодавство, ми не виявили перешкод для практичної реалізації цієї думки, а тому приєднуємося до неї.

Також виникає питання щодо здійснення захисту особистого життя померлої особи. Його вирішення вбачається нам можливим за аналогією до вирішення проблеми захисту честі і гідності померлої особи, яка наразі знайшла не лише своє наукове обґрунтування, а й судове визнання. Р.О. Стефанчук у своїх роботах доводить, що захист честі і репутації померлої особи є не лише доцільним, а й необхідним [51, 12]. Пленум Верховного Суду України в п. 5 своєї Постанови «Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організацій» № 7 від 28 вересня 1990 р. роз'яснив судам, що згідно з п. 1 ч. 1 ст. 5 ЦПК України (1963 р.) позов про спростування відомостей, що порочать честь і гідність, може бути пред'явлено особою, про яку поширені такі відомості, а так само близькими родичами цієї особи, коли відомості прямо чи посередньо їх порочать. Заінтересована особа має право на судовий захист у зазначеному порядку також у разі поширення таких відомостей щодо члена її родини або іншого родича, який помер [52, 37].

Виходячи з цього, уповноваженими здійснювати захист особистих немайнових прав померлої особи будуть будь-які особи, які перебували з нею в родинних відносинах незалежно від ступеня споріднення. Так, у справі за позовом Д. до редакції газети «Киевские ведомости» і Б. про захист честі, гідності і ділової репутації, Радянський районний суд м. Києва визнав правові вимоги пред'являти позов на захист честі і гідності померлого Ш. позивачем Д., який згідно з довідкою Державного музею Т.Г. Шевченка є його родичем, а саме праправнуком по лінії двох братів [48].

В цивілістичній літературі пропонувалося до суб'єктів, які вправі вимагати правового захисту честі і гідності, віднести спадкоємців, а також інших осіб, щодо яких померла особа зробила в заповіті розпорядження, за яким вони вправі захищати честь та репутацію померлого, у випадку, коли вони від даного розпорядження не відмовилися [51, 12].

Така думка містить окремі позитивні моменти. Зокрема, слушно надати право на захист інтересів померлої особи не лише її спадкоємцям чи родичам, а й іншим особам, які спеціально уповноважені на це заповітом. На наш погляд, це дозволить повніше врахувати інтереси померлої особи, які були в неї за її життя. Проте дещо недоречно обмежувати коло уповноважених осіб лише спадкоємцями, адже це позбавить інших заінтересованих родичів, які не є спадкоємцями, можливості здійснювати захист прав померлої особи. Тому ми пропонуємо закріпити в законодавстві норму, за якою надати право відстоювати добре ім'я померлої особи, в т.ч. у випадках, пов'язаних із розголошенням обставин її особистого життя, її заінтересованим родичам та особам, які спеціально уповноважені на це заповітом.

Зобов'язаними суб'єктами права на захист особистого життя є ті особи, які безпосередньо вчинили посягання на те чи інше право, що закріплюється нормами цивільно-правового інституту охорони особистого життя. Однак у деяких випадках закон містить спеціальні правила визначення зобов'язаних суб'єктів. Так, у разі використання преси для протиправного втручання в особисте життя громадян (поширення конфіденційних відомостей про особу чи її особисте життя, що не мають публічного значення, без її дозволу, опублікування фотографій чи ін.), відповідно до ст. 3 та ст. 41 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» [30], до цивільно-правової відповідальності можуть бути притягнені автор відповідних інформаційних матеріалів, а також журналіст редакції, її редактор (головний редактор) або інші особи, з дозволу яких ці матеріали було поширено.

3.2. Форми і способи охорони особистого життя

Особливості юридичної природи прав, спрямованих на охорону особистого життя, зумовлюють специфіку їх захисту, визначити яку вбачається можливим через з'ясування форм (порядків) і способів такого захисту.

Форма захисту характеризує ті дії фізичної особи чи уповноважених органів, які спрямовані на реалізацію права на захист особистого життя. Особливості права на особисте життя та інших прав, закріплених нормами інституту охорони особистого життя, передбачають різні форми їх захисту: судову, третейську, адміністративну і шляхом самозахисту.

Відповідно до ст. 55 та ст. 124 Конституції України, ст. 16 ЦК України, будь-яке суб'єктивне цивільне право і інтерес можуть бути захищені в судовому порядку. Основним засобом звернення до суду за захистом права на особисте життя є пред'явлення позову.

В окремих випадках захист деяких прав, спрямованих на охорону особистого життя, може здійснюватися шляхом встановлення фактів, які мають юридичне значення (ст.ст. 256-259 ЦПК України). Такі справи (наприклад, щодо встановлення родинних відносин між фізичними особами, факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу та т.ін.) порушуються за заявою зацікавленої особи.

У разі виникнення спору між фізичними особами з приводу втручання в особисте життя, вони мають право на основі письмового договору передати його на розгляд третейського суду, що і складатиме третейську форму захисту особистого життя. Однак слід пам'ятати, що ця форма не може застосовуватися у випадках посягання на сімейне життя, оскільки компетенція третейських спорів не поширюється на спори, що виникають з сімейних відносин.

У рамках третейської форми захисту особистого життя слід розглянути вирішення спорів досудовими органами врегулювання спорів у галузі

діяльності засобів масової інформації. В Україні такої інституції поки що не створено, однак Президент України ще в 2000 році доручив Державному комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України внести пропозиції щодо утворення органу досудового розгляду спорів та конфліктів, які виникають в інформаційній галузі [53, 12-15].

Однак подібні органи діяли або діють в інших країнах. Так, у Російській Федерації в 1994 році було створено Судову палату з інформаційних спорів при Президенті Російської Федерації. Як свідчить світовий досвід, досудовий орган врегулювання спорів в інформаційній діяльності наділяється досить обмеженими повноваженнями. Так, названа Судова палата могла виносити максимальне покарання у вигляді догани. Заслуговує на увагу і питання про підвідомчість справ цього органу, адже російська Судова палата сама визначала, який спір, пов'язаний з діяльністю засобів масової інформації, вона розглядатиме. Більшість таких спорів мали публічний характер, проте, як свідчить практика її діяльності, Палата приймала до провадження і справи приватного характеру, зокрема стосовно втручань в особисте життя, але за умови, що з даного приватного факту впливає якийсь суспільний інтерес. Також слід пам'ятати, що в Україні, навіть в разі створення третейського органу врегулювання інформаційних спорів, за ст. 124 Конституції України потерпіла особа в будь-якому випадку матиме можливість вибирати, до якого органу їй звернутися: третейського чи в суд. Це, на наш погляд, ставить під сумнів доцільність створення такого третейського органу.

Суб'єктивне цивільне право на особисте життя, в передбачених законом випадках, можна захищати і в адміністративному порядку, але лише тоді, коли суб'єктом втручання в особисте життя виступає посадова особа органу державної влади, органів влади автономної республіки Крим і органів місцевого самоврядування. Адміністративна форма захисту права на особисте життя застосовується відповідним органом влади за наявності необхідних підстав згідно з вимогами ч. 1 ст. 276 ЦК України за власною ініціативою або за скаргою потерпілої особи (ст. 17 ЦК України). Так,

громадянин, право на недоторканність житла якого порушили працівники міліції, може звернутися зі скаргою на їхні дії до вищої посадової особи підрозділу МВС України.

Відповідно до ч. 5 ст. 55 Конституції України, кожен має право будь-якими незабороненими способами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань, що передбачає можливість особи здійснювати самозахист свого права на особисте життя. Останнім часом у науці цивільного права приділяється багато уваги проблемі самозахисту цивільних прав [54, 12; 55, 17-24; 56, 45-48]. Узагальнивши погляди науковців, можна визначити, що самозахист полягає у застосуванні до або після вчинення правопорушення у межах, встановлених законом, засобів примусу самою особою, права якої порушені або можуть бути порушені, без втручання державних та громадських організацій. За ч. 1 ст. 19 ЦК України самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства. Так, власник житла може за допомогою фізичної сили випроводити з помешкання особу, яка свавільно посягає на недоторканність житла. Ця форма захисту має обмежене застосування щодо посягань на особисте життя чи окремі його прояви, адже, зазвичай, їх наслідки не можуть бути усунені потерпілою особою самотійно.

Існують й інші форми правового захисту, які можна застосувати у випадку посягання на особисте життя: звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, звернення до Конституційного Суду України, міжнародний захист (звернення до міжнародних судів чи установ, наприклад, до Європейського суду з прав людини), однак вони носять публічно-правовий характер і регулюються нормами публічного права, а тому виходять за цивілістичні межі даного дослідження.

Кожна форма захисту характеризується своїми специфічними способами. Найбільше значення мають способи судового захисту, закріплені в ч. 2 ст. 16 ЦК України, адже вони, як наголошує З.В. Ромовська, є концентрованим вираженням змісту міри державного примусу, за допомогою

якого відбувається досягнення бажаного для особи, право чи інтерес якої порушені, правового результату [57, 31]. Специфіка прав, які закріплюються нормами цивільно-правового інституту охорони особистого життя, їх об'єктів, способу втручання та його наслідків визначає, що для їх захисту можуть бути застосовані лише деякі із загальних способів захисту цивільних прав, а саме: визнання права, відшкодування майнової шкоди, відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Однак не лише ці способи можуть застосовуватися судом для захисту особистого життя. Відповідно до ст.ст. 275-278 ЦК України суд може також постановити рішення про поновлення порушеного права чи заборону поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права. Розглянемо ж сутність цих цивільно-правових способів захисту особистого життя.

Визнання права. Вимога про визнання права подається для підтвердження реального існування чи встановлення бажаних для особи правовідносин. Цей спосіб може застосовуватися в разі зміни особою статі шляхом медичного втручання. Нині є кілька рішень Європейського суду з прав людини, що визначають загальноєвропейські стандарти юридичного вирішення проблеми зміни статі, зокрема, рішення у справах Різ проти Сполученого Королівства (1986 р.) і Коссі проти Сполученого королівства (1990 р.). В обох названих рішеннях суд ухвалив, що держава не зобов'язана корегувати офіційні метричні записи у випадку зміни статі, хоча і припускає можливість такого корегування. Проте в другій справі суд зазначив, що в майбутньому держава має гарантувати транссексуалу право на одруження, не зважаючи на «неправильний» запис у свідоцтві про народження. У справі Б. проти Франції (1992 р.), яка є аналогічною названим вище справам, суд визнав порушення права на повагу до приватного життя, яке гарантоване ст. 8 Європейської конвенції з прав людини, мотивуючи це тим, що право і практика стосовно цивільного стану становлять для транссексуалів значно більше проблем у Франції, ніж у Сполученому Королівстві [58, 73-74].

Така деяка непослідовність рішень Європейського суду вказує на

неоднозначність ставлення європейської громадськості до вказаної проблеми. У Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. [59] у ст. 51 вказано, що особі, якій було здійснено зміну статевої належності, видається медичне свідоцтво, на підставі якого надалі вирішується питання про відповідні зміни в правовому статусі, хоча ні в якому іншому законодавчому акті не зазначається, якими мають бути ці зміни і який порядок їх внесення. На нашу думку, з метою уніфікації правозастосування офіційні метричні дані транссексуалів необхідно змінювати, здійснюючи це в судовому порядку.

Спосіб визнання права може застосовуватись і у випадках, коли релігійні або інші переконання фізичної особи не дозволяють їй користуватися особистим ідентифікаційним номером. В Україні найбільшого поширення набув податковий ідентифікаційний код, який використовується для ідентифікації індивідів у податкових та деяких інших реєстрах і банках даних. Однак є й інші особисті ідентифікаційні номери, наприклад, особистий номер офіцера, номер банківського рахунку, номер читача в бібліотеці тощо.

Питання особистих немайнових номерів і їх загроза для приватності неодноразово розглядалися на рівні Ради Європи, і одним з висновків численних досліджень є те, що власнику особистого ідентифікаційного номера має бути забезпечено, зокрема, право знищення даних, закодованих у числовому наборі [60, 25]. Наразі українськими судами вже розглядалося декілька справ, пов'язаних з вимогами окремих фізичних осіб здійснювати платежі без зазначення коду. У цих справах позивачі попередньо зверталися з таким проханням до підрозділів Державної податкової інспекції, на що отримали категоричну відмову. Суди (першої інстанції і апеляційний) Донецької області визнали такі дії податкової інспекції неправомірними і зобов'язали її зробити в паспортах позивачів запис: «... має право здійснювати будь-які платежі без ідентифікаційного номера». Такі справи отримали значне поширення в Україні.

Тісний зв'язок права на недоторканність житла і права на особисті папери зумовлює в окремих випадках застосування даного способу захисту особистого життя, одночасно щодо як особистого немайнового, так і відповідного майнового права. Так, визнання права власності на житло є одночасним визнанням права на недоторканність житла.

Однією з новел ЦК України є норма про обов'язок порушника особистого немайнового права вчинити необхідні дії для негайного його поновлення (ст. 276). Однак це трапляється досить рідко, і тому в разі невиконання цього обов'язку суд може примусити правопорушника вчинити такі дії, може оголосити йому догану і стягнути завдані ним збитки та компенсувати моральну шкоду. Цей спосіб прийнятний для захисту більшості прав, спрямованих на охорону особистого життя, а тому має знайти своє широке застосування в юридичній практиці.

Ще одним новим способом захисту особистого життя є **заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права фізичної особи** (ст. 278 ЦК України). Цей спосіб передбачає, що в разі порушення особистого немайнового права в газеті, книзі, кінофільмі, телепередачі тощо суд може заборонити їх випуск у світ або заборонити чи припинити їх розповсюдження до усунення такого порушення, а якщо усунути порушення неможливо – вилучити тираж газети, книги, кінофільму, телезапис тощо та знищити їх. Оперативність і ефективність даного способу захисту доведена низкою рішень судів і діяльністю правоохоронних органів іноземних держав.

Так, за повідомленням РІА «Новости» в 2000 році в Індії було конфісковано один з тиражів щотижневика «Аутлук». Причиною для цього заходу була опублікована рецензія на книгу Катеріни Франк «Індіра: Життя Індіри Неру Ганді», в якій наводилися деякі інтимні подробиці приватного життя «залізної леді» Індії. Але необхідно зазначити, що в цьому випадку рішення про вилучення всіх примірників журналу прийняв не суд, а міністр внутрішніх справ, керуючись метою «попередження можливих масових

заворушень». Згідно з українським законодавством, відповідне рішення про вилучення накладу чи інше обмеження діяльності ЗМІ може прийматися лише судом, а тому подібні рішення і дії інших правоохоронних органів будуть незаконними обмеженнями свободи преси.

Компенсація моральної шкоди. Свавільне, а так само інше неправомірне втручання у сферу особистого життя завжди завдає особі моральних страждань, які проявляються у відчуттях сорому, гніву, розпачу і т.ін., а інколи може навіть спричинити патологічні зміни психіки. Розголошення деяких інтимних відомостей може докорінно змінити життя людини у гірший бік, порушує нормальні життєві зв'язки, стосунки з оточуючими людьми.

Таким чином, порушення права на особисте життя завжди завдає потерпілій особі моральної шкоди, що полягає в душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї (п. 2 ч. 2 ст. 23 ЦК України). Ч. 4 ст. 32 Конституції України передбачає право особи на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням лише недостовірної інформації про себе і членів своєї сім'ї, однак це не виключає можливості застосування тих самих способів захисту щодо протиправної інформаційної діяльності з конфіденційними відомостями про особисте життя людини.

Питання про можливість відшкодування моральної шкоди внаслідок порушення особистого немайнового права (в тому числі права на особисте життя) тривалий час дискутувалося у науці цивільного права. В результаті було запропоновано три варіанти його вирішення: недопущення жодної компенсації за немайнову шкоду, компенсація без обмежень і компенсація в певних випадках, встановлених законом [61, 202; 62, 163; 63, 69-72]. Нині подібні дискусії майже припинилися, оскільки вже понад десятиліття національні суди на основі низки нормативних актів застосовують цей спосіб захисту.

Однак окремі автори час від часу висловлюються про неспроможність

майнових санкцій захистити особисті немайнові права (у тому числі право на особисте життя) належним чином [21, 276], хоча більшість сучасних дослідників проблеми відшкодування (компенсації) моральної шкоди одноставні в позиції не лише щодо її доцільності, а й ефективності [6, 244; 50, 244; 55, 162; 64, 24]. Така позиція знайшла своє закріплення і у ЦК України. Аналіз ст.ст. 16, 23, 275-276, 280, 1167 ЦК України дозволяє дійти висновку про те, що чинне цивільне законодавство надає фізичній особі право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди в усіх випадках незаконного і винного втручання в сферу її особистого життя. Таким чином, у законодавстві України реалізовано «принцип вини» щодо відшкодування моральної шкоди, заподіяної втручанням в особисте життя, який передбачає встановлення не лише факту заподіяння такої шкоди, а й ставлення до неї заподіювача.

Така сама ситуація і в більшості інших країн, зокрема, в США суди присуджують компенсацію моральної шкоди при порушенні права на приватність лише тоді, коли це порушення вчинене з умислом або через грубу необережність і його наслідком є «заподіяння сильного емоційного занепокоєння». Відповідно до американських судових прецедентів, відшкодування моральної шкоди може бути компенсаційним (якщо в результаті втручання заподіяно спеціальну шкоду: хвороба потерпілого, безпідставне збагачення та ін.), штрафним (у випадках встановлення умислу відповідача), номінальним (у всіх інших випадках) [50, 56].

Окрім норм ЦК України, відшкодування моральної шкоди, як один зі способів захисту особистого життя, передбачають і інші законодавчі акти: Закони України «Про інформацію», «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» [65]., «Про телебачення і радіомовлення» [66] та ін. Передбачається відшкодування моральної шкоди в Сімейному кодексі України, однак застосування цього способу захисту допускається лише тоді, коли це передбачено нормою СК України або договором (п. 6 ч. 2 ст. 18).

Вказане обмеження не дозволяє використати даний спосіб захисту в разі порушення права на сімейне життя чи на його таємницю, однак слід пам'ятати, що у ст. 8 СК закріплюється можливість субсидіарного застосування норм ЦК України до сімейних відносин, якщо це не суперечить суті останніх [67, 39], і це дозволяє вимагати потерпілим від втручання в їх сімейне життя компенсації моральної шкоди в разі її заподіяння.

Розглядаючи питання про компенсацію моральної шкоди, не можна обійти питання про визначення способу і розміру її відшкодування. За ч. 3 ст. 23 ЦК України моральна шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб. Таким чином, закон допускає будь-які форми компенсації моральної шкоди, що не заборонені законом, зокрема, надання путівки в санаторій, оплата консультацій психолога та ін., однак, у переважній більшості випадків, компенсація моральної шкоди здійснюється грішми.

У чинному законодавстві не передбачені межі (верхня і нижня) грошової компенсації за заподіяну моральну шкоду, а лише вказуються загальні критерії її визначення (ст. 23 ЦК України). Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості. Таким чином, розмір відшкодування моральної шкоди визначається у кожній конкретній справі судом, але первісне його визначення і обґрунтування покладається на позивача. У ЦК УРСР 1963 р. була визначена нижня межа відшкодування моральної шкоди: відповідно до ст. 440 розмір такого відшкодування не міг бути меншим п'яти мінімальних розмірів заробітної плати. Однак у ЦК України 2003 р. таке положення не закріплено.

Таким чином, законодавець відмовився від регулювання точного об'єму

(розміру) відшкодування моральної шкоди, надавши це право суду. Різні посягання на особисте життя заподіюють різну моральну шкоду, розмір (об'єм) якої достеменно встановити не передбачається можливим. Українські і зарубіжні науковці в своїх працях розробили і запропонували декілька альтернативних методик нарахування розміру компенсації моральної шкоди [66, 853], однак жодна з них не отримала загального визнання.

Враховуючи тотожність об'єктивної сторони цивільно-правових деліктів у формі втручання в особисте життя з деякими злочинами, передбаченими КК України, можна припустити можливість прив'язки розміру моральної шкоди до санкцій відповідних кримінально-правових норм. Однак, як слушно зазначає М.М. Малєїна, суспільна оцінка посягання, що заподіює моральну шкоду, не може бути тісно пов'язана з розміром санкцій норм КК України, оскільки порушення суб'єктивних цивільних прав не завжди утворюють склад кримінального правопорушення, не мають градації за ступенем суспільної небезпеки і тягнуть за собою відповідальність перед потерпілим, а не перед державою [6, 51]. Крім того, кримінальний закон не завжди адекватно визначає тяжкість вчинку тим втратам немайнового характеру, яких зазнає людина.

Особливості прав, що встановлюються нормами інституту охорони особистого життя, а також компенсації моральної шкоди як способу їх захисту, зумовлюють те, що цей спосіб є найпоширенішим у судовій практиці по справах, що пов'язані з посяганнями на особисте життя. З цього приводу слід наголосити на тому, що ще в 1890 році основоположники права на приватність у США Л. Брандейз і С. Уоррен дійшли висновку, що одним з найефективніших засобів захисту цього права є компенсація моральної шкоди. Разом з тим, застосування цього засобу вони пов'язували з наявністю двох обов'язкових умов: 1) реального заподіяння моральної шкоди у вигляді «душевного болю» внаслідок публікації відомостей, які входять до поняття «приватна сфера»; 2) виключно комерційного або рекламного характеру такої публікації.

Враховуючи немайновий характер права на особисте життя та інших прав, спрямованих на його охорону, ми вважаємо, що суди та інші правозахисні органи повинні надавати перевагу немайновим способам захисту і відповідальності під час вирішення справ про порушення права на особисте життя.

Відшкодування матеріальних збитків. На перший погляд може здатися, що посягання на особисте життя не зачіпає майнових інтересів фізичної особи, і тому застосування цього способу захисту є неможливим. Але це не так. У деяких випадках розголошення відомостей про особисте життя може спричинити потерпілій особі матеріальні збитки.

Матеріальні збитки спричиняються особі не самою дією (наприклад, розголошенням приватної інформації), а її наслідком, тобто саме втручання в особисте життя не викликає знищення майна чи зменшення інших майнових благ людини. У цьому полягає специфіка заподіяння матеріальної шкоди посяганням на особисте життя. Якщо ж під час акту порушення права на особисте життя було безпосередньо завдано матеріальної шкоди (наприклад, під час свавільного вторгнення в помешкання було зламано замки), вона відшкодовується в повному обсязі у порядку захисту права власності.

Відповідно до ст.ст. 22, 280, 1166 ЦК України в разі посягання на особисте життя суб'єкт втручання має відшкодувати потерпілому витрати, пов'язані з відновленням свого права або нормальної життєдіяльності [68, 256]. Наприклад, збитки можуть бути завдані внаслідок обміну квартири і переїзду на нове місце проживання у зв'язку з неможливістю проживання за попереднім місцем внаслідок порушення права на особисте життя. Також протиправне втручання в особисте життя інколи спричиняє неможливість одержання певних доходів, які особа могла б одержати за звичайних обставин. Йдеться про неодержану користь. Наприклад, у результаті протиправного розголошення охоронюваних законом відомостей про особисте життя особи її звільнили з роботи. Збитки, заподіяні фізичній особі внаслідок втручання в її особисте життя, мають бути відшкодовані в повному

обсязі (ст. 1166 ЦК України).

При вирішенні справ, пов'язаних із захистом особистого життя від свавільних втручань у нього, суди повинні чітко розмежовувати вимоги щодо захисту особистого життя і вимоги стосовно захисту інших особистих немайнових прав людини, насамперед, таких як право на честь, гідність, ділову репутацію [69, 751]. У першому випадку, предметом позову є вимога про відшкодування шкоди, завданої внаслідок поширення відомостей про особисте і сімейне життя, що відповідають дійсності, без згоди позивача, в другому ж випадку заявляються вимоги про спростування відомостей, що не відповідають дійсності чи викладені неправдиво і які ганьблять честь, гідність або ділову репутацію фізичної особи або завдають шкоди її інтересам.

У справах про втручання в особисте життя немає потреби позивачеві доводити правдивість розповсюджених відомостей, він має лише довести той факт, що таким розповсюдженням було нанесено йому шкоду, на відміну від справ про порушення честі, гідності або ділової репутації, адже у таких справах обов'язковим елементом доказування для позивача є неправдивість розповсюдженої інформації. Крім того, суди мають враховувати той факт, що втручання в особисте життя є більш образливим для потерпілої особи, ніж посягання на честь, гідність чи ділову репутацію, адже порушене право на конфіденційність чи таємницю особистого життя у випадку розголошення приватної інформації фактично не підлягає відновленню, на відміну від права на честь, гідність і ділову репутацію, яке може бути поновлене шляхом опублікування відповідного спростування.

Висновки до Розділу 3:

Одним з різновидів неправомірних втручань в особисте життя є свавільні втручання, під якими слід розуміти умисні втручання в особисте

життя фізичної особи, що вчиняються без дозволу уповноваженої особи або без достатніх правових підстав із заподіянням їй шкоди

Право на захист особистого життя уповноважена особа може здійснити шляхом самозахисту або звернувшись до суду, третейського суду або до органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування, обравши один з таких способів захисту: визнання права, відшкодування майнової шкоди, відшкодування моральної (немайнової) шкоди, поновлення порушеного права і заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права.

ВИСНОВКИ

Аналіз доктринальних підходів до розуміння сутності особистого життя, визначення його змісту та взаємозв'язку із правом як соціальним явищем дозволив визначити основні властивості особистого життя, які характеризують юридичний аспект цього поняття, зокрема:

- особисте життя є особистим немайновим благом, що гарантується кожній людині;
- його зміст визначає сама людина на основі соціальних детермінант;
- особисте життя регулюється людиною на власний розсуд;
- воно включає в себе різноманітні прояви, які не мають публічного значення;
- право не регулює відносини в особистому житті, але охороняє його від неправомірних втручань.

Вказані властивості дозволили змодельовати наступне визначення поняття «особисте життя» в юридичному розумінні: особисте життя – це особисте немайнове благо, яке проявляється в різноманітних відносинах, стосунках, явищах, подіях і т.ін., що не мають публічного характеру, визначається і регулюється самою особою на основі соціальних умов, гарантується та охороняється правом від неправомірних втручань.

Виокремлення деяких проявів особистого життя в якості окремих охоронюваних законом особистих немайнових благ дозволило у ЦК України визначити наступні особисті немайнові права: право на індивідуальність (ст. 300 ЦК України), право на особисті документи (ст.ст. 303-305), право на таємницю кореспонденції (ст. 306), право на власне зображення (ст.ст. 307, 308), право на недоторканність житла (ст. 311). Проте всі вони спрямовані на охорону особистого життя і є важливими гарантіями права на особисте життя.

Оскільки особисте життя людини та її індивідуальність взаємопов'язані, вважаємо, що особа сама повинна визначати можливість стороннього

використання її індивідуальних властивостей, однак лише в тих випадках, коли використання індивідуальності здійснюється з публічною метою, наприклад, у рекламі чи публічних виступах, або суттєво впливає на її інтереси. Якщо ж використання всіх чи окремих індивідуальних особливостей однієї особи іншою особою пов'язане з задоволенням суто приватного інтересу і таке використання не зачіпає інтересів першої, то таке використання не можна вважати протизаконним.

Як одним із елементів правового захисту особистого життя людини, необхідно на законодавчому рівні визначити умови проведення зйомки фізичної особи. На наше переконання такими умовами є: по-перше, відкрите проведення зйомки в публічному місці (на вулиці, в адміністративних будівлях тощо) чи на заходах публічного характеру (на мітингах, демонстраціях, вуличних походах, святкуваннях, рекламних акціях тощо); по-друге, особа знає або може дізнатися, що здійснюється зйомка за допомогою відповідних технічних пристроїв і не висловлює свого заперечення проти цього; по-третє, подальше використання зображення не носитиме комерційного (наприклад, рекламного) характеру.

Отже, такою, що заборонена законом слід вважати зйомку фізичної особи, яка проводиться без її повідомлення про це (наприклад, зйомка зі спини, таємно, на великій відстані з використанням спеціальних оптичних пристроїв і тощо) або заперечується особою проти її проведення. Якщо все ж таки така зйомка відбулася, то будь-яке використання такого зображення в подальшому необхідно вважати протиправним.

Зміст права на особисті папери складають три правомочності: можливості створювати, зберігати, використовувати особисті папери і вирішувати їх подальшу долю; права вимагати від інших осіб дотримання режиму конфіденційності особистих паперів; права вимоги від інших осіб не порушувати принцип недоторканності особистих паперів.

Одним з різновидів неправомірних втручань в особисте життя є свавільні втручання, під якими слід розуміти умисні втручання в особисте

життя фізичної особи, що вчиняються без дозволу уповноваженої особи або без достатніх правових підстав із заподіянням їй шкоди

Право на захист особистого життя уповноважена особа може здійснити шляхом самозахисту або звернувшись до суду, третейського суду або до органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування, обравши один з таких способів захисту: визнання права, відшкодування майнової шкоди, відшкодування моральної (немайнової) шкоди, поновлення порушеного права і заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст.356.
2. Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України – 2002. – №№ 21-22. – Ст.135
3. Закону України «Про інформацію» в редакції від 13.01.2011. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст.313
4. Конвенція про захист прав людини та основних свобод від 04.11.1950 р. // Голос України. – 2001. – № 3. – С. 6-8.
5. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст.131.
6. Малейна М. Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. / М. Н. Малейна /. – М.: МЗ Пресс, 2001. – 244 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
8. Кулініч О. О. Загальні положення про інформацію з обмеженим доступом в цивільному праві. Монографія / О. О. Кулініч /. – Одеса: Видавництво Букаєв Вадим Вікторович, 2008. – 243 с.
9. Первомайський О. О. Тлумачення змісту немайнових прав фізичної особи: проблеми та перспективи // Проблеми здійснення та захисту особистих немайнових прав фізичної особи в умовах євроінтеграції: Науково-практичний стіл: Збірник тез наукових повідомлень учасників (м. Хмельницький, 12 жовтня 2007 року) / Ред. кол. Білоусов Ю.В., Бобрик В.І. / О. О. Первомайський / – Тернопіль: Видавництво «Підручники і посібники», 2007. – С.178-184.
10. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монографія / Відп. ред. Я.М. Шевченко. / Р. О. Стефанчук / – Хмельницький: Видавництво ХУУП, 2007. – 626 с.

11. Суховерхий В. Л. Личные неимущественные права граждан в советском гражданском праве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.712 / Свердлов. юрид. институт. / В. Л. Суховерхий / – Свердловск, 1970. – 18 с.
12. Ромовська З. В. Особисті немайнові права фізичних осіб // Українське право. /З. В. Ромовська / – 1997. – № 1. – С.47-60.
13. Рыбальченко Р. К. Личная жизнь граждан и некоторые вопросы ее конституционной охраны в СССР // Проблемы социалистической законности. / Р. К. Рыбальченко / – Х., 1981. – Вып. 4. – С. 52-58.
14. Галаган В. І. Конфіденційна інформація: поняття, зміст і значення в кримінально-процесуальній діяльності органів внутрішніх справ України // Науковий вісник НАВСУ. / В. І. Галаган / – 1999. – № 1. – 168-174с.
15. Петросян М. Е. Право на неприкосновенность частной жизни // Сборник материалов МХТ. Вып. 8-9 «Неприкосновенность частной жизни. Права и обязанности граждан» / М. Е. Петросян / – М.: БЕК, 1998. – С.4-9.
16. Сисоєнко М. І. Інформаційні права особи // Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції «Захист прав, свобод і законних інтересів громадян в процесі правоохоронної діяльності»: Донецьк, 27 квітня 2001 р. / Гол. ред. І. Г. Кириченко. / М. І. Сисоєнко /– Донецьк: ДІВС, 2001. – С.491-494.
17. Устименко Н. В. Таємниці особистого життя людини та їх цивільно-правова охорона: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Національна юрид. академія України ім. Я. Мудрого. / Н. В. Устименко / – Х., 2001. – 20 с.
18. Красавчикова Л. О. Личная жизнь граждан под охраной закона. / Л. О. Красавчикова./ – М.: Юрид. лит, 1983. –160 с.
19. Штефан М. Й. Цивільний процес: Підручник. / М. Й. Штефан / – К.: Ін Юре, 1997. – 608 с.
20. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации. Учебник для юридических вузов и факультетов. / М.В. Баглай / – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА., 1998. – 752 с.

21. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін. / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – Кн. 1. – 864 с..
22. Цивільне право України: Академічний курс: Підручник: У 2-х т. / А. Ю. Бабаскін, Т. В. Боднар, Ю. Л. Бошицький та ін. / За заг. ред. Я. М. Шевченко. – Т. 1. Загальна частина. – К.: Концерн "Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 520 с..
23. Дженіс М., Кей Р., Бредлі Е. Європейське право у галузі прав людини: джерела та практика застосування / Пер. з англ. – К.: АртЕк, 1997. – 624 с.
24. Петрухин И. Л. Личные тайны (человек и власть). / И. Л.Петрухин / – М.: Ин-т гос. и права Российской Академии наук, 1998. –232 с.
25. Романовский Г.Б. Право на неприкосновенность частной жизни. / Г. Б Романовский / – М.: МЗ Пресс, 2001. – 312 с.
26. Хужокова И.М. Реализация права на неприкосновенность частной жизни в Российской Федерации. / И.М. Хужокова / – СПб.: Реноме, 2006. – 382 с.
27. Цивільне право: Підручник: У 2-х ч. / О. А. Підпригора, Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. / Під ред. О. В. Дзери. – К.: Вентурі, 1997. – Ч. 1. – 544 с.
28. Егоров Н. Д. Гражданско-правовое регулирование общественных отношений: единство и дифференциация / ЛГУ. / Н. Д. Егоров / – Л.: Изд-во ЛГУ, 1988. – 176 с.
29. Гражданское право: Учебник / Под ред. Ю. К. Толстого, А. П. Сергеева. – М.: Изд-во ТЕИС, 1996. – Ч. 1. – 552 с.
30. Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 1. – Ст. 1
31. Алексеев С .С. Философия права: История и современность. Проблемы. Тенденции. Перспективы. / С .С. Алексеев / – М.: НОРМА, 1999. – 329 с.

32. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. / И. А. Покровский / – М. : Статут, 1998. – 353 с.
33. Чернооченко С. І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Ун-т внутр. справ. / С. І. Чернооченко / – Х., 2000. – 18 с.
34. Цивільний кодекс України: Коментар / За заг. ред. Є.О. Харитонова, О.М. Калітенко. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2003. – 586 с.
35. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р. // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 13. – Ст. 64.
36. Нохрина М.Л. Гражданско-правовое регулирование личных неимущественных отношений, не связанных с имущественными. / М.Л. Нохрина / – СПб.: Издательство Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 372 с.
37. Иванов В. Типичная швейцарская газета – это прибыльное коммерческое предприятие // День. – 2000. – № 231.
38. Красицька Л.В. Цивільно-правове регулювання особистих немайнових прав громадян: Монографія / МВС України. Донецький ін-т внутр. справ. / Л.В. Красицька / – Донецьк: ДІВС МВС України, 2002. – 162 с.
39. Словник іншомовних слів / Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапуца. – К.: Наук. думка, 2000. – 680.
40. Красавчикова Л.О. Авторское право и право на письма, дневники, записки заметки // Проблемы советского авторского права: Сб. ст. / Л.О. Красавчикова / – М.: ВААП, 1979. – С.105-108.
41. Закон України «Про зв'язок» від 16.05.95 р. // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 20. – Ст. 143.
42. Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 12 від 25.12.1992 р. // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах (1973-1998 рр.) / Бюлетень законодавства і юрид. практики України. – 1998. – № 11. – С.266-279.

43. Рудинский Ф.М. Неприкосновенность жилища как правовой институт // Советское государство и право./ Ф.М. Рудинский / – 1976. – № 8. – С.28-36.
44. Сліпченко С.О., Мічурін Є.О., Соболев О.В. Житлове право України: Науково-практичний посібник. – Х.: Еспада, 2003. – 344 с.
45. Егоров Н.Д. Личные неимущественные права и их защита // Проблемы совершенствования законодательства о защите субъективных гражданских прав: Сб. науч.тр. / Яросл. гос. ун-т. / Н.Д. Егоров / – Ярославль: Яросл. гос. ун-т, 1988. – С.25-32.
46. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29.12.99 р. // Офіційний Вісник України. – 2000. – № 4. – С.6-8.
47. Петросян М.Е. Право на неприкосновенность частной жизни // Сборник материалов МХТ. Вып. 8-9 «Неприкосновенность частной жизни. Права и обязанности граждан» / М.Е. Петросян / – М.: БЕК, 1998. – С.4-9.
48. Архів Радянського районного суду м. Києва. – Цивільна справа № 2-4014/2000 р.
49. Цивільне право України. Загальна частина: Посібник / І. А. Бірюков, Ю. О. Заїка, В. С. Гопанчук та ін. / За ред. І. А. Бірюкова, Ю. О. Заїки. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. – 408 с.
50. Палиюк В. П. Моральный (неимущественный) вред. / В. П. Палиюк / – К.: Право, 1999. – 232 с.
51. Стефанчук Р. О. Цивільно-правовий захист честі, гідності та репутації: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. / Р. О. Стефанчук / – К., 2000. – 17 с.

52. Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організацій: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 28.09.90 р. // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах (1973-1998 рр.) / Бюлетень законодавства і юрид. практики України. – 1998. – № 11. – С.35-42.
53. Про додаткові заходи щодо безперешкодної діяльності засобів масової інформації, дальшого утвердження свободи слова в Україні: Указ Президента України від 9.12.2000 р. // Офіційний Вісник України. – 2000. – № 50. – С. 12-15.
54. Братель О.Г. Цивільно-правові наслідки надзвичайних ситуацій: Автореф. дис. ... канд.юрид.наук: 12.00.03 / Національний університет внутрішніх справ. / О.Г. Братель / – Х., 2003. – 20 с.
55. Свердлык Г.А., Страунинг Э.Л. Понятие и юридическая природа самозащиты гражданских прав // Государство и право. – 1998. – № 5. – С.17-24.
56. Шимон С.І. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди як спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. / С.І. Шимон / – К., 1998. – 17 с.
57. Ромовская З. В. Защита в советском семейном праве. – Львов: Вища школа, Изд. при Львовском ун-те, 1985. – 180 с.
58. Гом'єн Д. Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини / Пер. з англ. Т. Іваненко та О. Павличенка. – Львів: Кальварія, 2000. – 182 с.
59. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. // Відомості Верховної Ради України . – 1993. – № 4. – Ст.19.

60. Введення та використання особистих ідентифікаційних номерів: питання захисту даних / Пер. з англ. Р. Романова // Свобода висловлювань і приватність. – 1999. – № 3-4. –.
61. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность. – М.: Юрид. лит., 1976. – С. 202;
62. Малейн Н.С. Гражданский закон и права личности в СССР. / Н.С Малейн./ – М.: Юрид. лит., 1981. – .
63. Эрделевский А.М. Компенсация морального вреда в России и за рубежом. / А.М. Эрделевский / – М.: Изд. дом «Форум»; ИНФРА-М, 1997. –239 с.
64. Корчевна Л. О. Компенсація моральної шкоди, завданої порушенням особистих немайнових прав у цивільному праві України / Л. О. Корчевна / Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Ун-т внутр. справ. – Х., 1998. – .
65. Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» від 12.12.1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 1. –Ст. 1.
66. Закон України «Про телебачення і радіомовлення» в редакції Закону від 12.01.2006. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 18. – Ст.155.
67. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / Г. С. Волосатий, О. М. Калітенко, В. І. Труба, Ю. С. Червоний / За ред. Ю. С. Червоного. – К.: Істина, 2003. – .
68. Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди у цивільному законодавстві України (теоретичні аспекти) : монографія / Т.С. Ківалова / ; М-во освіти і науки України; Одеська нац. юрид. акад. – Одеса: Юридична література, 2008. – 360 с.

69. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. – 2-е вид., перероб. і доп. / За ред. О.В. Дзери, Н.С.Кузнецової, В.В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – Т. 2. – 1088 с.